

Глава 6

Цивільні особи на території, що знаходиться під контролем сил супротивника

ICRC

В'єтнам, 1972 р. На півдні країни в'єтнамських дітей і американських солдат можна зустріти на одних дорогах.

СКОРОЧЕННЯ

Гаазька декларація 1899 року про кулі, що розгортаються	Декларація (IV, 3) про незастосування куль, що легко розгортаються і сплющуються, Гаага, 29 липня 1899 року
Гаазька декларація 1899 року про задушливі гази	Декларація (IV, 2) щодо задушливих газів, Гаага, 29 липня 1899 року
Гаазька конвенція V (ГК V)	Конвенція V про права та обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни, Гаага, 18 жовтня 1907 року
Гаазька конвенція XIII (ГК XIII)	Конвенція XIII про права та обов'язки нейтральних держав у разі морської війни, Гаага, 18 жовтня 1907 року
Гаазька конвенція про культурні цінності	Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, Гаага, 14 травня 1954 року
Гаазьке положення	Конвенція IV про закони і звичаї ведення війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі, Гаага, 18 жовтня 1907 року
Додатковий протокол I (ДП I)	Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 8 червня 1977 року
Додатковий протокол II (ДП II)	Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв неміжнародних збройних конфліктів (Протокол II), 8 червня 1977 року
Додатковий протокол III (ДП III)	Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III), 8 грудня 2005 року
Додаткові протоколи 1977 року	Додаткові протоколи I і II
Дослідження звичаєвого МГП	Дослідження звичаєвого міжнародного звичаєвого гуманітарного права, здійснене Міжнародним Комітетом Червоного Хреста
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини

Женевський протокол про газ	Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших подібних газів та бактеріологічних засобів, 17 червня 1925 року
Женевські конвенції 1949 року (ЖК I, II, III і IV)	Конвенція (I) про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, 12 серпня 1949 року (Перша Женевська конвенція) Конвенція (II) про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі, 12 серпня 1949 року (Друга Женевська конвенція) Конвенція (III) про поводження з військовополоненими, 12 серпня 1949 року (Третя Женевська конвенція) Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни, 12 серпня 1949 року (Четверта Женевська конвенція)
ЗМГП	Звичаєве міжнародне гуманітарне право
Конвенція про касетні боеприпаси	Конвенція про касетні боеприпаси, 30 травня 2008 року
Конвенція про вплив на природне середовище ЕНМОД	Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, 10 грудня 1976 року
Конвенція про заборону біологічної зброї	Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсинної зброї та про їх знищення, 10 квітня 1972 року
Конвенція про заборону протипіхотних мін	Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхне знищення, 18 вересня 1997 року
Конвенція про заборону хімічної зброї	Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення, 13 січня 1993 року
Конвенція про конкретні види звичайної зброї	Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію, 10 жовтня 1980 року
Конвенція проти катувань	Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, 10 грудня 1984 року

МАКПЛ	Міжамериканська комісія з прав людини
МГП	Міжнародне гуманітарне право
МЖЧХ	Міжнародний журнал Червоного Хреста
Міжнародна Федерація	Міжнародна Федерація Товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця
МКТЮ	Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії
МКЧХ	Міжнародний комітет Червоного Хреста
МС ООН	Міжнародний Суд ООН
МТР	Міжнародний трибунал щодо Руанди
НАТО	Організація Північноатлантичного договору
Національні товариства	Національні товариства Червоного Хреста та Червоного Півмісяця
ООН	Організація Об'єднаних Націй
Протокол I до Конвенції про конкретні види звичайної зброї	Протокол I до Конвенції про конкретні види звичайної зброї від 10 жовтня 1980 року про осколки, які неможливо виявити (Протокол I), 10 жовтня 1980 року
Протокол II до Конвенції про конкретні види звичайної зброї	Протокол II до Конвенції про конкретні види звичайної зброї від 10 жовтня 1980 року про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв (Протокол II), 10 жовтня 1980 року
Протокол II з поправками до Конвенції про конкретні види звичайної зброї	Протокол II до Конвенції про конкретні види звичайної зброї від 10 жовтня 1980 року (Протокол II із поправками), зміни були внесені 3 травня 1996 року
Протокол III до Конвенції про конкретні види звичайної зброї	Протокол III до Конвенції про конкретні види звичайної зброї від 10 жовтня 1980 року про заборону або обмеження застосування запалювальної зброї (Протокол III), 10 жовтня 1980 року
Римський статут	Римський статут Міжнародного кримінального суду, 17 липня 1998 року
Рух	Міжнародний рух Червоного Хреста та Червоного Півмісяця
Санкт-Петербурзька декларація	Декларація про скасування застосування вибухових та запалювальних куль, 29 листопада / 11 грудня 1868 року
Спільна стаття 1	Стаття 1, що є спільною для Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року
Спільна стаття 2	Стаття 2, що є спільною для Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року

Спільна стаття 3	Стаття 3, що є спільною для Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року
Статут МС ООН	Статут Міжнародного Суду ООН, доданий до Статуту Організації Об'єднаних Націй, 26 червня 1945 року
Статут ООН	Статут Організації Об'єднаних Націй, Сан-Франциско, 26 червня 1945 року

Структура

- I. Загальний захист цивільних осіб, що знаходяться під владою супротивника
- II. Громадяни держави противника на території сторони, що воює
- III. Мешканці окупованих територій
- IV. Гуманітарна допомога
- V. Окремі питання, що виникають у контексті неміжнародних збройних конфліктів

Резюме

- З усіма цивільними особами, які опиняються на території підконтрольній супротивнику, необхідно поводитися гуманно за будь-яких обставин, і жодні заходи безпеки не можуть бути більш суворі, ніж поселення у визначеному місці або їх інтернування, не можуть застосовуватись щодо них.
- На окупованих територіях держава-окупант є *de facto* адміністративним органом, котрий має тимчасове право та обов'язок підтримувати громадський порядок та безпеку відповідно до чинних законодавчих актів, проте вона не може вносити постійні зміни в соціальний, демографічний, географічний, політичний чи економічний порядок на вказаній території.
- МГП забороняє використання примусового голодування цивільного населення як методу ведення війни й зобов'язує сторони, що воюють, та держави, що не беруть участі у бойових діях, дозволяти та сприяти постачанню вантажів неупередженої гуманітарної допомоги для цивільного населення, постраждалого внаслідок міжнародного збройного конфлікту.
- У ситуаціях неміжнародного збройного конфлікту захист, наданий МГП, не прив'язаний до громадянства, національності чи статусу, проте поширюється на всіх осіб, які не беруть або більше не беруть безпосередню участь у бойових діях.

Дізнатися більше⁷⁷⁵

- Marco Sassòli, Antoine Bouvier and Anne Quintin, *How Does Law Protect in War?*, ICRC, Geneva, 2011, Vol. I, Chapter 8: The protection of civilians, pp. 211–248. Також російською мовою: Сассоли, Марко и Бувье, Антуан. Правовая защита во время войны. Москва, МККК, 2008. Т. I, ч. I, гл. 8: Защита гражданских лиц, с. 199–228).
- ICRC, *Enhancing Protection for Civilians in Armed Conflict and Other Situations of Violence*, ICRC, 2012, 90 pp.
- Захист цивільних осіб. Вебсторінка МКЧХ, доступ за посиланням: <https://www.icrc.org/en/what-we-do/protecting-civilians>. Також російською мовою: <https://www.icrc.org/ru/what-we-do/protecting-civilians>

Як закон захищає під час війни?

- Справа № 61, ООН, Доповідь Генерального секретаря про захист цивільних осіб у збройних конфліктах (російською мовою Справа № 45).

Під час збройних конфліктів цивільне населення або окремі цивільні особи часто опиняються в межах території, що перебуває під контролем держави-противника. У міжнародних збройних конфліктах така ситуація може виникнути, якщо на національну територію однієї держави було здійснене вторгнення, і вона була окупованою іншою державою, або якщо громадяни однієї сторони, що воює, живуть на території іншої. У неміжнародних збройних конфліктах сторони, що воюють, та цивільне населення, зазвичай, мають однакову національність, але їх можна розділити на групи за етнічними, релігійними чи політичними ознаками. У випадку, якщо цивільні особи, їхні сім'ї та майно опиняються під ефективним військовим та адміністративним контролем протилежної сторони конфлікту, існує великий ризик, що поводження з ними буде свавільним, а також щодо них допускатимуться різні правопорушення. Крім того, цивільні особи, які постраждали в результаті збройних конфліктів, часто позбавлені основних товарів і послуг, необхідних для їхнього виживання, особливо в тих місцях, де бойові дії спричинили розпад системи забезпечення громадської безпеки та інфраструктури, або де значні частини населення були переміщені. Внаслідок цього швидко поширюються голод, хвороби та злочинність, що також вимагає принаймні надання негайної гуманітарної допомоги зовні. Тому МГП приділяє значну увагу захисту

775 Усі документи МКЧХ доступні за посиланням: www.icrc.org

цивільних осіб, які потрапили під владу протилежної сторони конфлікту, і обов'язку сторін, що воюють, надавати дозвіл і полегшувати процес отримання гуманітарної допомоги будь-якому цивільному населенню, яке потребує її в результаті збройного конфлікту.

I. ЗАГАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ, ЩО ЗНАХОДЯТЬСЯ ПІД ВЛАДОЮ СУПРОТИВНИКА

Основні норми та принципи МГП, що регулюють захист цивільних осіб, які опинилися під владою сторони, що воює, на своїй території або на окупованій території, встановлені у Статтях 27-34 Четвертої Женевської конвенції та Статтях 72-79 Додаткового протоколу I. На сьогодні більшість цих положень визнаються такими, що набули статусу звичаєвого права.⁷⁷⁶

1. Захищені особи

У ситуаціях міжнародного збройного конфлікту головним правовим інструментом захисту цивільних осіб, які перебувають під владою супротивника, є Четверта Женевська конвенція. Як ми побачили в Розділі 5, ця Конвенція зосереджується на захисті осіб, які не мають права на статус військовополонених та «які в будь-який момент та за будь-яких обставин опиняються, у випадку конфлікту чи окупації, під владою сторони конфлікту або держави-окупанта, громадянами яких вони не є».⁷⁷⁷ Отже, поняття «захищена особа» у значенні Четвертої Женевської конвенції охоплює не лише мирних цивільних осіб, а й цивільних осіб, які брали безпосередню участь у бойових діях і загалом навіть є учасниками збройних сил, та які, з певної причини, втратили свої права на статус військовополонених.

→ Інформацію про право на статус військовополоненого див. у Главі 5.І.2.

Однак Четверта Женевська конвенція не зобов'язує держав, що воюють, захищати своїх власних громадян, громадян нейтральних держав на своїй території або громадян союзних держав за умови, що підтримуються нормальні дипломатичні відносини з державою громадянства.⁷⁷⁸

→ Інформацію про чіткий обсяг захисту Четвертої Женевської конвенції див. у Главі 5.І.3.

⁷⁷⁶ ЗМГП, Норми 52, 87–105 і 146.

⁷⁷⁷ ЖК IV, Ст. 4(1) та (4).

⁷⁷⁸ ЖК IV, Ст. 4(2). Однак, див. також ICTY, *The Prosecutor v. Dusko Tadić*, op. cit. (note 70), paras 163–169.

Варто наголосити, що навіть особи, які не мають права на статус військовополоненого і на захист за Четвертою Женевською конвенцією, залишаються під захистом МГП. Загалом, Додатковий протокол I передбачає, що до всіх людей, які постраждали від міжнародного збройного конфлікту, а також тих, які перебувають під владою сторони, що воює, та які не користуються більш сприятливим ставленням відповідно до конкретного режиму МГП, потрібно ставитися гуманно за будь-яких обставин, і вони повинні користуватися, щонайменше, низкою фундаментальних гарантій, включно з судовими гарантіями, котрі стали частиною міжнародного звичаєвого права.⁷⁷⁹ Крім того, дедалі одностайнішою стає думка, про те, що всі особи, які опиняються в межах ефективного територіального контролю або фізично затримані державою, що воює, повинні розглядатися як такі, що перебувають в межах юрисдикції цієї держави, і, отже, користуються захистом міжнародного права прав людини. Коротше кажучи, жодна особа, яка опинилася під владою сторони міжнародного збройного конфлікту, не опиняється за межами дії захисту, передбаченого МГП.

2. Основні обов'язки та відповідальність сторін, що воюють

Незалежно від будь-яких індивідуальних зобов'язань, які можуть бути, учасники конфлікту продовжують нести відповідальність за поведінку своїх представників з особами, які перебувають під їхньою владою.⁷⁸⁰ Особи, які перебувають під владою супротивної сторони в конфлікті, за жодних обставин, навіть добровільно, не можуть відмовитися від прав, гарантованих згідно з МГП.⁷⁸¹

(а) Гуманне поводження та недискримінація

До осіб, які перебувають під владою сторони, що воює, потрібно ставитися гуманно за будь-яких обставин. Зокрема, вони мають право на повагу до своєї особи, честі, сімейних прав, релігійних переконань та практики, до своїх звичаїв, а також повинні бути захищені від будь-якого насильства чи погрози ним, образ та громадської цікавості.⁷⁸² Відповідно, «в будь-який час і в будь-якому місці, незалежно від того, чи вчиняються вони представниками цивільних або військових органів» заборонені такі дії (або погрози їх вчинення):⁷⁸³

779 Див., зокрема, ДП I, Ст. 75, та ЗМГП, Норми 87–105.

780 ЖК IV, Ст. 29.

781 ЖК IV, Ст. 8.

782 ЖК IV, Ст. 27(1); ДП I, Ст. 75(1); ЗМГП, Норми 87 та 104–105.

783 ДП I, Ст. 75(2).

- насильство, що становить загрозу життю та здоров'ю, зокрема вбивства, тілесні покарання, фізичне або психічне катування та каліцтво;⁷⁸⁴
- пограбування та посягання на людську гідність, зокрема таке поводження, що принижує гідність, а також будь-яка форма сексуального насильства чи домагання;⁷⁸⁵
- фізичний або моральний примус, зокрема репресалії, захоплення заручників, колективне покарання та заходи залякування чи тероризму.⁷⁸⁶

Відмінності в поводженні іноді можуть бути виправданими на підставі стану здоров'я, віку або статі; проте за всіх інших обставин дискримінація за будь-якою ознакою – раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи переконань, політичних чи інших поглядів, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншого статусу або будь-яких інших подібних критеріїв – суворо заборонена.⁷⁸⁷

(б) Право на зв'язок з зовнішнім світом

Зв'язок із державами-покровительками або МКЧХ

Цивільні особи на території, підконтрольній протилежній стороні конфлікту, мають право індивідуально або колективно спілкуватися з державами-покровительками, МКЧХ, національними товариствами або будь-якою іншою організацією, котра може надати їм допомогу. Такий зв'язок може містити пропозиції, скарги, протести або запити про допомогу, або мати будь-яку іншу форму, що є прийнятною за таких обставин.⁷⁸⁸ Сторони, що воюють, повинні сприяти візитам делегатів держав-покровительок та МКЧХ, а також, наскільки це можливо, представників інших організацій, що надають допомогу.⁷⁸⁹

Підтримка та відновлення сімейних зв'язків

Усі особи на території, що перебуває під контролем сторони, що воює, повинні мати можливість передавати звістку винятково особистого характеру членам своїх сімей, незалежно від того, де вони можуть знаходитися, і отримувати новини від них,⁷⁹⁰ якщо необхідно – через Центральну

784 ЖК IV, Ст. 32; ДП I, Ст. 75(2)(а); ЗМГП, Норми 89–92.

785 ЖК IV, Статті 27(2) та 33(2); ДП I, Ст. 75(2)(б); ЗМГП, Норми 52, 90 та 93.

786 ЖК IV, Статті 31, 33 та 34; ДП I, Ст. 75(2)(в), (г) та (д); ЗМГП, Норми 96, 103 та 146.

787 ЖК IV, Статті 13 та 27(3); ДП I, Ст. 75(1); ЗМГП, Норма 88.

788 J.S. Pictet (ed.), *Commentary on the Fourth Geneva Convention, op. cit.* (note 387), p. 214.

789 ЖК IV, Ст. 30.

790 ЖК IV, Ст. 25(1); ЗМГП, Норма 105.

агенцію з розшуку та національні товариства.⁷⁹¹ Сторони, що воюють, також повинні відповідати на запити членів сімей, розлучених війною, щоб вони могли відновлювати контакти одне з одним і зустрічатися, якщо це можливо. Сторони, що воюють, повинні заохочувати, зокрема, роботу організацій, котрі займаються цим питанням, за умови, що ці організації є прийнятними для них та дотримуються їх правил безпеки.⁷⁹²

Дізнатися більше (Відновлення сімейних зв'язків)⁷⁹³

- Afghanistan: Helping Families Stay in Touch, film, ICRC, February 2014. Доступ за посиланням: <http://www.youtube.com/watch?v=XaNgy3f1GQ>
- ICRC e-learning course, Restoring Family Links and Psychosocial Support. Доступ за посиланням: <http://familylinks.icrc.org/en/Pages/NewsAndResources/Resources/E-learning-RFLPSS.aspx>
- Olivier Dubois, Katharine Marshall and Siobhan Sparkes McNamara, “New technologies and new policies: the ICRC’s evolving approach to working with separated families,” *IRRC*, Vol. 94, No. 888, December 2012, pp. 1455–1479.
- ICRC, Restoring Family Links Strategy, ICRC, Geneva, 2009, 64 pp. (Також російською мовою: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/publication/russia-publications-2011-04-15.htm>)
- ICRC, *Accompanying the Families of Missing Persons: A Practical Handbook*, ICRC, Geneva, 2013, 158 pp.
- “Restoring Family Links,” webpage, ICRC. Доступ за посиланням: <http://www.icrc.org/eng/what-we-do/restoring-family-links/index.jsp>
- “Restoring Family Links,” Movement website. Доступ за посиланням: <http://familylinks.icrc.org/en/Pages/home.aspx>

Як закон захищає під час війни?

- Документ № 34, МКЧХ, Служба розшуку (російською мовою Документ № 21).

791 ЖК IV, Ст. 25(2).

792 ЖК IV, Ст. 26.

793 Усі документи МКЧХ доступні за посиланням: www.icrc.org

3. Право на вжиття заходів безпеки

Хоча МГП вимагає від сторін, що воюють, поважати та захищати цивільне населення на території, яка знаходиться під їхнім контролем, воно також чітко визначає їхнє право «вживати такі заходи контролю чи безпеки щодо захищених осіб, які можуть бути визнані як необхідні під час війни»⁷⁹⁴. Залежно від обставин, вони можуть включати заборону на перевезення вогнепальної зброї, обмеження руху в певних районах або за межами них, обов'язок мати при собі документи, що посвідчують особу, або обмеження політичної діяльності чи певних професій. Хоча МГП не надає вичерпного переліку допустимих заходів безпеки, воно зазначає, що в будь-якому випадку найбільш суворі заходи, які можуть бути застосовані, – це поселення у визначеному місці та інтернування (інформацію про інтернування див. у Главі 5).⁷⁹⁵ Критерій необхідності далі вказує на те, що заходи безпеки не можуть перевищувати рівня, який обґрунтовано необхідний для досягнення законної мети встановлення безпеки за таких обставин. Крім того, незалежно від будь-якої реальної або потенціальної необхідності, всі заходи безпеки, включно з їх конкретними цілями, компонентами та передбачуваними наслідками, завжди повинні залишатися в межах, встановлених основними гарантіями та особливими заборонами, що впливають із загального обов'язку гуманного поводження.⁷⁹⁶ Отже, загалом, широке формулювання цього положення залишає сторонам, що воюють, значну свободу дій, але не встановлює загального положення щодо відступу від них на користь міркувань безпеки.⁷⁹⁷

4. Спеціальний захист для окремих категорій осіб

Крім основних гарантій, наданих кожній людині, яка перебуває під владою сторони, що воює, МГП надає особливий захист різним категоріям людей, які через свою стать, вік, професію чи статус особливо піддаються певним ризикам.

(а) Жінки

Під час війни жінкам часто доводиться самотійно піклуватися про дітей та інших осіб, залежних від них, у надзвичайно складних умовах. Крім того, вони особливо піддаються ризику сексуального насильства

⁷⁹⁴ ЖК IV, Ст. 27(4).

⁷⁹⁵ ЖК IV, Статті 41 та 78(1).

⁷⁹⁶ Див. Розділ 2.а.

⁷⁹⁷ Див. також J.S. Pictet (ed.), *Commentary on the Fourth Geneva Convention*, op. cit. (note 387), p. 207.

та жорстокості з боку озброєних людей або організованих злочинних угруповань. Тому МГП наголошує, що жінки «потребують особливого захисту від будь-якого посягання на їхню честь, і, зокрема, захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність»⁷⁹⁸. Крім того, справи щодо арешту, затримання або інтернування вагітних жінок та матерів малолітніх дітей із причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, повинні розглядатися в першочерговому порядку.⁷⁹⁹ Наскільки це можливо, смертна кара не може визначатись як покарання до таких жінок, і такі вирокі не можуть бути виконані щодо них за будь-яких обставин.⁸⁰⁰

Дізнатися більше (Жінки) ⁸⁰¹

- *Sexual Violence in Armed Conflicts: An Invisible Tragedy*, film, ICRC, March 2014. Доступ за посиланням: <http://www.youtube.com/watch?v=M0ER1uTt7VE>. Російською мовою: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/faq/sexual-violence-questions-and-answers.htm>
- *Democratic Republic of the Congo: Rape Remains Rape, No Matter Who Did It*, film, ICRC, October 2014. Доступ за посиланням: <http://www.youtube.com/watch?v=OIeLyA8-cGQ>
- Marco Sassòli, Antoine Bouvier and Anne Quintin, *How Does Law Protect in War?*, ICRC, Geneva, 2011, Vol.I, Chapter 8: The protection of civilians, pp. 213–217.
- Helen Durham and Tracey Gurd, *Listening to the Silences: Women and War*, Martinus Nijhoff, Leiden/Boston, 2005, 276 pp.
- “Sexual Violence in armed conflict,” *IRRC*, Vol. 96 No. 894, Summer 2014.
- “Women,” *IRRC*, Vol. 92, No. 877, March 2010. Російською мовою: <https://www.icrc.org/ru/war-and-law/protected-persons/women>
- Charlotte Lindsey, “Women and war: An overview,” *IRRC*, No. 839, September 2000, pp. 561–580.
- ICRC Advisory Services, *Prevention and Criminal Repression of Rape and other Forms of Sexual Violence during Armed Conflicts*, Legal factsheet, ICRC, March 2015. Доступ за посиланням: <https://www.icrc.org/en/download/file/4865/prevention-criminal-repression-rape-sexual-violence-armed-conflicts-icrc-eng.pdf>

798 ЖК IV, Ст. 27(2); ДП I, Ст. 76(1); ЗМГП, Норми 93 та 134.

799 ДП I, Ст. 76(2).

800 ДП I, Ст. 76(3).

801 Усі документи МКЧХ доступні за посиланням: www.icrc.org

- “Women,” webpage, ICRC. Доступ за посиланням: <https://www.icrc.org/en/war-and-law/protected-persons/women>. Також російською мовою: <https://www.icrc.org/ru/war-and-law/protected-persons/women>
- “Sexual violence in armed conflicts: Questions and answers,” ICRC, August 2016. Доступ за посиланням: <https://www.icrc.org/en/document/sexual-violence-armed-conflict-questions-and-answers>

Як закон захищає під час війни?

- Справа № 270, Індія, Прес-реліз, Насильство в Кашмірі (російською мовою Справа № 222).

(б) Діти

Обов’язок забезпечення захисту та догляду

Діти, ймовірно, є найбільш вразливою групою будь-якого населення, яке зазнає впливу збройного конфлікту. Ослаблені або іншим чином залишені напризволяще, вони часто не мають іншого вибору, крім як шукати безпечні місця, їжу та притулок серед організованих збройних груп або кримінальних банд, де вони стають жертвами примусового вербування, рабства та сексуального насильства. Тому сторони, що воюють, також повинні забезпечити, щоб діти віком до 15 років не були залишені напризволяще,⁸⁰² а також, щоб усі діти до 12 років мали при собі ідентифікаційні жетони або подібні засоби ідентифікації.⁸⁰³ Зокрема, сторони конфлікту повинні забезпечувати дітей необхідною турботою та допомогою, сприяти їхній освіті та сповідуванню релігії⁸⁰⁴ і захищати від будь-якої форми непристойних посягань.⁸⁰⁵

Вербування

Дітям, яких залучено до збройних сил або збройних груп, особливо загрожує насильство та інші небезпеки війни. Як комбатанти або цивільні особи, які беруть безпосередню участь у бойових діях, вони навіть можуть стати законними військовими цілями. Тому сторони, що воюють, повинні вжити всіх практично можливих заходів, щоб не допустити безпосередню участь у бойових діях дітей у віці до 15 років, і в жодному разі не вербувати їх до своїх збройних сил.⁸⁰⁶ Під час вербування осіб віком від 15 до 18 років сторони конфлікту повинні намагатись надавати перевагу особам більш старшого віку.⁸⁰⁷ Хоча

802 ЖК IV, Ст. 24(1); ЗМПП, Норма 135.

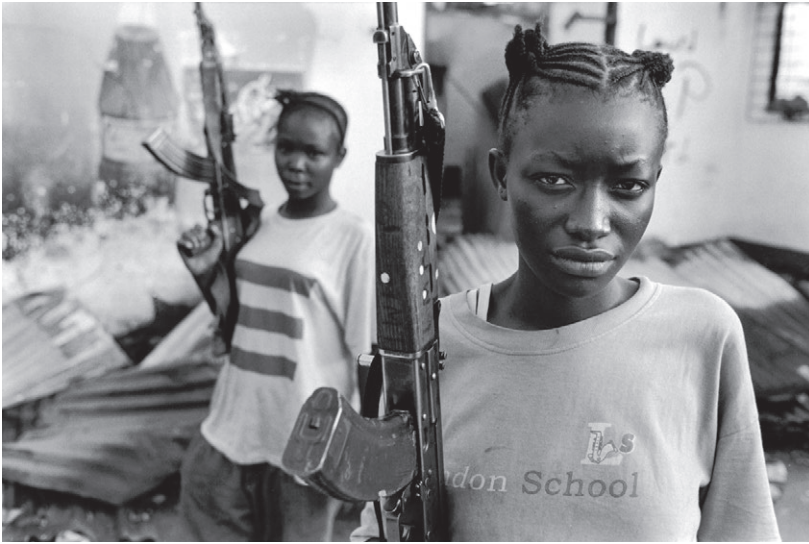
803 ЖК IV, Ст. 24(3).

804 ЖК IV, Ст. 24(1); ДП I, Ст. 77(1); ЗМПП, Норми 104 та 135.

805 ДП I, Ст. 77(1); ЗМПП, Норма 93.

806 ДП I, Ст. 77(2); ЗМПП, Норми 136 та 137.

807 ДП I, Ст. 77(2).

Т. А. Yoeten/ICRC

Ганта, Ліберія, на кордоні з Гвінеєю, 2003 р. Жінки зі складу урядових збройних сил й ополчення в караулі.

Конвенція про права дитини 1989 року спочатку закріпила аналогічні зобов'язання,⁸⁰⁸ її Факультативний протокол від 25 травня 2000 року підвищив вікове обмеження, заборонивши обов'язкову військову службу солдатів до 18 років та закликавши держави підвищити мінімальний вік для добровільного призову осіб і передбачив, що недержавні збройні групи за жодних обставин не повинні вербувати чи використовувати у бойових діях дітей віком до 18 років.⁸⁰⁹ Якщо діти потрапляють під владу протилежної сторони після безпосередньої участі у бойових діях, вони продовжують користуватися особливим захистом, що надається дітям, незалежно від того, чи є вони військовополоненими.⁸¹⁰

Евакуація

Сторони, що воюють, повинні сприяти розміщенню дітей без нагляду віком до 15 років у нейтральній державі на період урегулювання конфлікту.⁸¹¹ Проте, вони не можуть евакуювати дітей, які не є їхніми громадянами, на територію іноземної держави, крім випадку, якщо це необхідно за станом здоров'я, з метою медичного обслуговування та безпеки дітей, але і в такому разі – тимчасово. На окупованій території така евакуація має відповідати Статті 49 Четвертої Женевської конвен-

808 Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року, Ст. 38(3).

809 Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, 25 травня 2000 року, Ст. 2–4.

810 ДП I, Ст. 77(3).

811 ЖК IV, Ст. 24(1) та (2).

ції. Будь-яка така евакуація повинна здійснюватися за згодою батьків, опікуна або іншої відповідальної особи, або без їхньої згоди, якщо тільки таких відповідальних осіб не можна знайти, і в будь-якому випадку під наглядом держави-покровительки та за згодою держави, що здійснює евакуацію, приймаючої держави та держави громадянства дитини.⁸¹² Щоб полегшити повернення евакуйованих дітей до власних сімей, відповідні органи повинні надавати Центральній агенції з розшуку МКЧХ відповідну інформацію щодо кожної дитини.⁸¹³

Дізнатися більше (Діти)⁸¹⁴

- Democratic Republic of the Congo: Children of Conflict Return Home, film, ICRC, 2013. Доступ за посиланням: https://www.youtube.com/watch?v=KzU250Pb__A
- Marco Sassòli, Antoine Bouvier and Anne Quintin, How Does Law Protect in War?, ICRC, Geneva, 2011, Vol.I, Chapter 8: The Protection of Civilians, pp. 217–220. Також російською мовою: Сассоли, Марко и Бувье, Антуан. Правовая защита во время войны. Москва, МККК, 2008. Т. I, ч. I, гл. 8: Защита гражданского населения, с. 202–205.
- Daniel Helle, “Optional Protocol on the involvement of children in armed conflict to the Convention on the Rights of the Child,” *IRRC*, Vol. 82, No. 839, September 2000.
- ICRC, Children Associated with Armed Forces or Armed Groups, ICRC, Geneva, September 2013, 14 pp.
- “Children,” webpage, ICRC. Доступ за посиланням: <https://www.icrc.org/en/war-and-law/protected-persons/children>. Також російською мовою: <https://www.icrc.org/ru/war-and-law/protected-persons/children>

Як закон захищає під час війни?

- Справа № 237, МКС, Прокурор проти Томаса Лубанга Д’іло.
- Справа № 276, Сьєрра-Леоне, Постанова Спеціального суду стосовно вербування дітей (російською мовою Справа № 226).

812 ДП I, Ст. 78(1).

813 Повний список інформації, що підлягає фіксуванню, див. в ДП I, Ст. 78(3).

814 Усі документи МКЧХ доступні за посиланням: www.icrc.org

(в) Журналісти та воєнні кореспонденти

Журналісти, які працюють у районах збройного конфлікту, неминуче піддаються випадковим загрозам, пов'язаним із веденням війни. Найбільший ризик, якого вони зазнають внаслідок своєї специфічної ролі, полягає у затриманні за звинуваченнями у шпигунстві або навмисному нападі зі сторони сил, груп або окремих осіб, які хотіли б уникнути висвітлення у ЗМІ незалежних репортажів з відповідної території. Протягом останніх років прослідковуються вимоги надати журналістам, які ведуть репортажі з конфліктних зон, окремого статусу або захисної емблеми для посилення їхнього захисту під час збройного конфлікту. Однак насправді журналісти стикаються з небезпекою в районах конфліктів не через відсутність правового захисту, а через невиконання положень, які надають захист відповідно до МГП. Додатковий протокол I явно підтверджує, що «журналісти, які перебувають у небезпечних професійних відрядженнях у районах збройного конфлікту», розглядаються як цивільні особи в контексті МГП,⁸¹⁵ і вимагає, щоб вони були наділені відповідним захистом за умови, що вони «не чинять дій, несумісних з їх статусом цивільних осіб»⁸¹⁶. Єдина діяльність, за яку цивільні особи можуть бути позбавлені захисту від прямого нападу, – це безпосередня участь у бойових діях.⁸¹⁷ Якщо журналісти офіційно акредитовані при збройних силах, чи як «воєнні кореспонденти» або, у менш формальній ролі, як «журналісти, прикомандировані до військового підрозділу в зоні конфлікту», вони залишаються цивільними особами, але мають право на статус військовополонених після захоплення в полон.⁸¹⁸ МГП не надає журналістам права доступу до постраждалих від конфлікту територій або осіб, але, загалом, надає їм ті самі права і встановлює для них ті самі обмеження, що й для звичайних цивільних осіб. Отже, тільки сторони, що воюють, повинні вирішувати, чи хочуть вони надавати журналістам привілеї, чи, в межах МГП, накладати на них жорсткіші обмеження, ніж ті, які застосовуються до цивільного населення загалом. Проте Додатковий протокол I рекомендує, щоб держави їхнього походження чи проживання, або держави, в яких знаходяться штаб-квартири засобів масової інформації, на які вони працюють, видавали журналістам, які перебувають у небезпечних професійних місцях, ідентифікаційні картки (посвідчення).⁸¹⁹ З огляду на те, що журналісти є просто цивільними, такі картки не надають жодного конкретного статусу, прав або привілеїв в контексті МГП, але на практиці це може допомогти захистити журналістів від неправомірних звинувачень у шпигунстві або інших ворожих діях.

815 ДП I, Ст. 79(1).

816 ДП I, Ст. 79(2); ЗМГП, Норма 34.

817 ЗМГП, Норма 34. Див. також Главу 3.1.4.

818 ЖК III, Ст. 4(A)(4).

819 ДП I, Ст. 79(3). Додаток II до ДП I надає типові посвідчення для цієї мети.

D. Revol/ICRC

Сирійські біженці на пункті збору в Бустані (Сирійська Арабська Республіка) перед перетином кордону з Йорданією, звідси вони будуть діставатися до табору біженців в Рувайшеді, 2013 р.

(г) Біженці, особи без громадянства та внутрішньо переміщені особи

Біженці⁸²⁰ і особи без громадянства,⁸²¹ які опинилися в збройному конфлікті, можуть потрапити в дуже складну ситуацію. Вони не є громадянами держави відповідно до територіальної юрисдикції, і вони не можуть покладатися на захист держави свого походження чи держави останнього місця проживання. Тому важливо не позбавляти їх захисту за МГП чи іншим чином не поставити їх у невідгідне становище, спираючись на формалістичні критерії громадянства, які не відповідають реальності їх ситуації.

Отже, Четверта Женевська конвенція передбачає, що сторони, які ведуть війну, не повинні розглядати вказаних осіб як ворожих громадян лише тому, що вони є громадянами *de jure* протилежної сторони конфлікту, оскільки як біженці, які переховуються від переслідування, вони фактично не можуть покладатися на захист держави свого гро-

820 Відповідно до Статті 1(A)(2) Конвенції про статус біженців 1951 року термін «біженець» означає «будь-яку особу, яка через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової приналежності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів перебуває за межами країни свого громадянства (підданства) і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань».

821 Відповідно до Статті 1 Конвенції про статус апатридів 1954 року, «термін «апатрид» означає особу, яка не розглядається як громадянин (підданий) будь-якою Державою згідно з її законодавством».

B. Heger/ICRC

Префектура Уам, Босангоа, Центральноафриканська Республіка, 2013 р. Група переміщених осіб, які рятуються від насильства, направляєтся на околицю міста в надії знайти притулок в католицькій місії.

мадянства.⁸²² У Додатковому протоколі I передбачено, що особи, які до початку бойових дій були визнані такими, що не мають громадянства, або біженцями відповідно до міжнародного права або відповідно до національного законодавства держави надання притулку або проживання, повинні розглядатися як захищені особи у значенні Четвертої Женевської Конвенції за всіх обставин і без будь-якого несприятливого розрізнення між ними.⁸²³ Зокрема, якщо такі особи потраплять до влади супротивної сторони конфлікту, їм не можна відмовляти у праві на захист відповідно до Четвертої Женевської конвенції, навіть якщо вони є громадянами держави, що здійснює затримання.⁸²⁴

Внутрішньо переміщені особи є «особи або групи осіб, які були змушені покинути свої будинки або місця постійного проживання, зокрема в результаті або з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, масштабних виявів насильства, порушень прав людини, стихійних або антропогенних лих, і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон»⁸²⁵. Незважаючи на те, що внутрішнє переміщення є однією з головних причин гуманітарної кризи в багатьох збройних конфліктах, договірне МГП не розглядає конкретно цю проблему, а просто надає переміщеним особам анало-

822 ЖК IV, Ст. 44.

823 ДП I, Ст. 73.

824 Див. також ЖК IV, Ст. 70(2) про захист біженців на окупованій території, які є громадянами держави-окупанта.

825 Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй щодо внутрішнього переміщення, документ E/CN.4/1998/53/Add.2, 1998 р. (Принципи Дена), Ст. 2.

гічний загальний захист, як цивільному населенню. Крім того, поки вони залишаються на території держави свого походження, переміщені особи не можуть користуватися статусом біженця та відповідними правами відповідно до Конвенції про статус біженців 1951 року. З метою подолання цієї прогалини в праві, Комісія ООН з прав людини прийняла в 1998 році документ «м'якого права» під назвою «Керівні принципи щодо внутрішнього переміщення». Ці принципи пропонують необов'язкові до виконання інструкції для держав та інших органів влади чи організацій, що стикаються з внутрішнім переміщенням. Вони також визначають права та гарантії, спрямовані на захист осіб від примусового переміщення, а також на захист та допомогу їм під час такого переміщення та під час повернення чи переселення та реінтеграції.⁸²⁶ Лише у 2009 році, після прийняття Конвенції про захист та сприяння внутрішньо переміщеним особам в Африці Африканського союзу (Кампальська конвенція), правовий захист внутрішньо переміщених осіб почав регулюватися конкретною міжнародною угодою.⁸²⁷

Дізнатися більше (Журналісти, внутрішньо переміщені особи та біженці)⁸²⁸

- Marco Sassòli, Antoine Bouvier and Anne Quintin, *How Does Law Protect in War?*, ICRC, Geneva, 2011, Vol. I, Chapter 8: The protection of civilians, pp. 220, 226–230 and 237.
- “Migration and displacement,” IRRC, Vol. 99, No. 904, 2018.
- “Refugees and Displaced Persons,” webpage, ICRC. Доступ за посиланням: <https://www.icrc.org/en/war-and-law/protected-persons/refugees-displaced-persons>. Також російською мовою: <https://www.icrc.org/ru/war-and-law/protected-persons/refugees-displaced-persons>

Як закон захищає під час війни?

- Справа № 37, Захист журналістів (російською мовою Справа № 24).
- Справа № 196, Шрі-Ланка, Конфлікт у Ванні.
- Справа № 228, Аналіз практики, Збройні конфлікти у районі Великих озер (1994–2005) (російською мовою Справа № 195).
- Справа № 274, Аналіз практики, Збройні конфлікти в Сьєрра-Леоне, Ліберії та Гвінеї (1980–2005) (російською мовою Справа № 224).

⁸²⁶ Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй, *від. цит.* (примітка 825), Статті 1 та 3.

⁸²⁷ Конвенція Африканського Союзу про захист та сприяння внутрішньо переміщеним особам в Африці (Кампальська конвенція) була прийнята 23 жовтня 2009 року та набрала чинності 6 грудня 2012 року; станом на червень 2016 року її було підписано 40 і ратифіковано 25 державами-членами Африканського Союзу.

⁸²⁸ Усі документи МКЧХ доступні за посиланням: www.icrc.org

II. ГРОМАДЯНИ ДЕРЖАВИ-ПРОТИВНИКА НА ТЕРИТОРІЇ СТОРОНИ, ЩО ВОЮЄ

1. Захищені особи, які мають статус «громадян держави-противника»

На початку війни громадяни однієї сторони, що воює, які проживають або іншим чином перебувають на території протилежної сторони, можуть опинитися в дуже складній ситуації. Вони могли залишити державу свого походження десятиліттями раніше, щоб побудувати нове життя в іншій державі, й у зв'язку із війною можуть неочікувано отримати статус «громадян держави противника» від держави, у якій вони проживають. Одним із відомих прикладів цього є приблизно 30 000 японських громадян у Сполучених Штатах, які були загалом інтерновані під час Другої світової війни, а також близько 80 000 американських громадян японського походження. Для того, щоб уникнути серйозних гуманітарних наслідків таких загальних заходів безпеки, Четверта Женевська конвенція встановлює режим захисту для осіб, які перебувають на території сторони супротивника, а також мають статус «громадян держави противника», або у випадку, якщо держава їхнього походження не підтримує нормальні дипломатичні відносини із територіальною державою.

2. Право на виїзд та переїзд до іншої держави

Право на виїзд

Найважливішим правом, наданим захищеним особам, є право залишити територію сторони, що воює, відразу після виникнення конфлікту, або пізніше, під час ведення бойових дій. Держава із територіальною юрисдикцією може відмовити у виїзді захищеної особи, якщо це буде суперечити її «національним інтересам».⁸²⁹ Цей критерій здається ширшим, ніж міркування «державної безпеки». Фактично, з огляду на критерій національних інтересів, держава із територіальною юрисдикцією могла б легітимно відмовитись або обмежити репатріацію, наприклад чоловіків, які є громадянами сторони супротивника, призовного віку, науковців чи інших експертів, які могли б зробити ефективний внесок у військові зусилля супротивника або, можливо, навіть тих людей, чия постійна присутність потрібна державі із територіальною юрисдикцією з економічних причин.⁸³⁰ Тим не менш, з огляду на потенційні гуманітарні наслідки надмірного вжиття обмежувальних заходів, сторо-

829 ЖК IV, Ст. 35(1).

830 J.S. Pictet (ed.), *Commentary on the Fourth Geneva Convention*, op. cit. (note 387), p. 236.

ни, що воюють, повинні використовувати своє право відмовити у виїзді захищених осіб вкрай обережно. У будь-якому випадку, прохання таких осіб про виїзд повинні бути розглянуті якомога швидше та відповідно до належно встановлених процедур, котрі повинні передбачати право на оскарження первинної відмови або перегляд відповідним судом, або адміністративним органом.⁸³¹ Дозволені виїзди повинні здійснюватися у задовільних умовах з погляду безпеки, гігієни, санітарії та харчування, а ті, кому надається дозвіл на виїзд, повинні мати можливість брати з собою кошти, необхідні для їхньої подорожі, та «в розумних межах, достатню кількість речей та предметів особистого вжитку»⁸³². Хоча захищеним особам надається право взяти з собою таку частину свого майна, яку вони можуть нести у власних руках, заходи національного контролю, котрі зазвичай вводяться на початку конфлікту, ймовірно, забороняють експорт великих сум капіталу або рухомого майна.⁸³³

Переїзд до іншої держави

Загалом, сторона, що воює, може законно передавати захищених осіб, присутніх на її території, іншій державі-учасниці Четвертої Женевської конвенції, яка має бажання та можливість надати їм захист, на який вони мають право згідно з МГП. Проте, відповідно до звичаєвого принципу *non-refoulement* (*непринципимості примусового повернення*), захищені особи за жодних обставин не можуть бути передані державі, на території якої вони можуть мати підстави для того, щоб побоюватися переслідування за їхні політичні погляди чи релігійні переконання.⁸³⁴ Ця заборона не становить перешкод для репатріації або повернення захищених осіб на батьківщину після припинення бойових дій,⁸³⁵ або для їхньої екстрадиції через злочини за звичайним кримінальним правом та на підставі договорів про видачу, підписаних до початку конфлікту.⁸³⁶ Як і у випадку осіб, позбавлених волі, відповідальність за захист осіб, законно переміщених на територію іншої держави, переходить до держави їхнього перебування на весь період під вартою. Також, якщо приймаюча держава не виконує свої зобов'язання за МГП у будь-якому важливому аспекті, держава, що здійснює переміщення, повинна вжити ефективних заходів для виправлення ситуації або забезпечення повернення захищених осіб під свою юрисдикцію.⁸³⁷

831 ЖК IV, Ст. 35(1).

832 ЖК IV, Статті 35(1) та 36(1).

833 J.S. Pictet (ed.), *Commentary on the Fourth Geneva Convention*, op. cit. (note 387), p. 236.

834 ЖК IV, Ст. 45(3).

835 ЖК IV, Ст. 45(2).

836 ЖК IV, Ст. 45(5).

837 ЖК IV, Ст. 45(3).

3. Нерепатрійовані особи

Поводження

Нерепатрійовані особи, які залишаються на території протилежної сторони конфлікту, є захищеними особами відповідно до Четвертої Женевської конвенції і користуються повним захистом МГП. Загалом, з деякими винятками, їхня ситуація повинна і далі регулюватися правом, що застосовується до іноземних громадян у мирний час. У будь-якому випадку держава із територіальною юрисдикцією повинна забезпечити, щоб захищені особи могли переселятися з районів, які особливо піддаються небезпекам війни, так само, як і місцеве населення, також їм повинен надаватися аналогічний доступ до медичних послуг, соціальної допомоги і можливість знайти оплачувану роботу, щоб мати змогу самостійно забезпечувати себе.

Захищені особи також повинні мати право на сповідання своєї релігії, духовну підтримку та отримувати індивідуальну та колективну допомогу або виплати, надіслані їм їхніми близькими родичами, державою їхнього походження, державою-покровителькою чи товариствами з надання допомоги.⁸³⁸ Якщо заходи безпеки та контролю, введені державою із територіальною юрисдикцією, перешкоджають захищеним особам знаходити оплачувану роботу або іншим чином підтримувати себе, ця держава повинна забезпечити таких захищених осіб та їхніх утриманців необхідною підтримкою.⁸³⁹

Затримані особи можуть бути змушені працювати лише тією мірою, що й громадяни держави територіальної юрисдикції, і повинні користуватися тими самими умовами роботи та гарантіями, що стосуються оплати праці, робочого часу, одягу та обладнання, навчання та компенсації за нещасні випадки та хвороби.⁸⁴⁰ Проте, захищені особи, які є громадянами держави ворога, не можуть бути примушені до виконання роботи, безпосередньо пов'язаної з проведенням військових операцій.⁸⁴¹

Заходи безпеки

У межах, встановлених МГП, держава із територіальною юрисдикцією може вимагати від захищених осіб виконання будь-яких заходів контролю та безпеки, котрі вона може вважати необхідними «в результаті

---

838 ЖК IV, Ст. 38 та 39(3).

839 ЖК IV, Ст. 39(2).

840 ЖК IV, Ст. 40(1) та (3).

841 ЖК IV, Ст. 40(2).

війни».⁸⁴² Загальні принципи, що регулюють заходи безпеки щодо осіб під захистом Четвертої Женевської конвенції, також застосовуються в цьому випадку. Це означає, що держава із територіальною юрисдикцією користується значною свободою у визначенні типу, суворості та тривалості дії заходів, які вона ухвалює, за умови, що в будь-який час будуть дотримані основні гарантії, що надаються МГП, і за умови, що жодні заходи безпеки не будуть більш суворими, ніж поселення у визначеному місці або інтернування.⁸⁴³ Обмежувальні заходи щодо захищених осіб та їхнього майна повинні бути скасовані якомога швидше після закінчення бойових дій.⁸⁴⁴

Дізнатися більше (Громадяни держави противника на території сторони, що воює)⁸⁴⁵

- Marco Sassoli, The concept of security in international law relating to armed conflicts, in Cecilia M. Bailliet (ed.), *Security: A Multidisciplinary Normative Approach*, Martinus Nijhoff, Leiden/Boston, 2009, pp. 7–23.

Як закон захищає під час війни?

- Справа № 162, Еритрея/Ефіопія, Рішення щодо інтернованого цивільного населення та цивільної власності.
- Справа № 175, ООН, Затримання іноземців.
- Справа № 185, МТКЮ «Прокурор проти Блашкіча».

III. МЕШКАНЦІ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

У ситуаціях військової окупації держава, що воює, здійснює військовий контроль над всією або частиною території протилежної сторони конфлікту.⁸⁴⁶ Така майже абсолютна влада над територією, інфраструктурою та населенням держави супротивника в минулому призводила до найбільш жакливих злочинів. Достатньо згадати політику депортації, поневолення та винищення населення, а також розкрадання, згвалтування та інші злочини, вчинені державами-окупантами в контексті

⁸⁴² ЖК IV, Ст. 27(4).

⁸⁴³ ЖК IV, Ст. 41(1).

⁸⁴⁴ ЖК IV, Ст. 46.

⁸⁴⁵ Усі документи МКЧХ доступні за посиланням: www.icrc.org

⁸⁴⁶ Див. Главу 2.IV.

G. Kavalchik/ICRC

Контрольно-пропускний пункт в Кунейтрі (Голони, що окуповані Ізраїлем), 2013 р. Родичі зі сльозами на очах прощаються зі студентами, які повертаються на заняття в університет Дамаска.

Другої світової війни, щоб зрозуміти нагальну потребу в захисті відповідних груп населення. Окрім того, що мешканці стають жертвами безпосередніх злочинів влади протилежної воюючої сторони, військова окупація може також мати складні юридичні та політичні наслідки за межами сфери дії МГП. Зокрема, випадки тривалої окупації без реальної перспективи їх політичного врегулювання або «трансформаційної» окупації, спрямованої на зміну місцевої політичної системи, можуть суттєво дестабілізувати суспільство і призвести до тривалих страждань великої кількості людей. Сучасне право окупації – таке, яким воно відображене у Гаазькій конвенції IV, Четвертій Женевській конвенції та Додатковому протоколі I, – не ставить під питання законність військової окупації, але визнає *фактичну* владу держави-окупанта та враховує її законні інтереси щодо встановлення безпеки. Водночас, воно спрямоване на недопущення внесення необґрунтованих змін до внутрішніх особливостей життя на окупованій території, на захист її мешканців від свавільних рішень та правопорушень, а також на забезпечення їм можливості вести якомога більш нормальне життя.

1. Держава-окупант як тимчасова влада *de facto*

(а) Відповідальність за громадський порядок та безпеку

Гаазькі конвенції описують основну роль та обов'язки держави-окупанта так: «З фактичним переходом влади від законного Уряду до рук окупанта, останній зобов'язаний вжити всіх залежних від нього заходів для того, щоб, наскільки це можливо, відновити і забезпечити громадський порядок і суспільне життя, дотримуючись існуючих у країні законів, за винятком випадків, коли цьому заважають непереборні обставини»⁸⁴⁷. Отже, протягом всього періоду окупації держава-окупант *de facto* замінює законний уряд (але без передачі суверенітету) і має законне право та обов'язок забезпечувати громадський порядок та безпеку відповідно до вже чинних на цій території законів. Значні обмеження влади держави-окупанта порівняно з законним сувереном забороняють запровадження постійних змін до соціальної, демографічної, географічної, політичної та економічної структури окупованої території, експлуатації її природних, культурних, економічних ресурсів з метою отримання прибутку та будь-яке інше здійснення повноважень, що суперечать її обов'язкам щодо окупованої території та її мешканців. Зокрема, як було зазначено, держава-окупант не може встановлювати жорсткіші заходи безпеки, ніж поселення у визначеному місці або інтернування для захищених осіб, які знаходяться під її контролем.⁸⁴⁸ Підсумовуючи, зазначимо, що право окупації можна було б описати як правовий режим, спеціально розроблений для тимчасового управління територіями, що належать державі супротивнику. Будь-які постійні зміни, внесені в правовий та політичний устрій окупованої території, мають ґрунтуватися на чинному мирному договорі або, у виняткових випадках, на резолюції, прийнятій Радою Безпеки ООН, відповідно до її обов'язку щодо підтримання або відновлення міжнародного миру та безпеки.

(б) Відповідальність за державне управління та надання послуг

Окрім забезпечення громадського порядку та безпеки, держава-окупант також несе повну відповідальність за постійне функціонування державних установ та служб на користь населення на окупованій території. Держава-окупант повинна повною мірою використовувати засоби, доступні їй, щоб забезпечити цивільне населення основними елементами, необхідними для його виживання, такими як продовольчі товари, медичні засоби, одяг і притулок.⁸⁴⁹ Подібним чином, у співпраці з державними та місцевими орга-

847 Гаазьке положення, Ст. 43. Експерти загалом згодні з тим, що це положення, відображене у французькому тексті, накладає на державу-окупанта зобов'язання «відновити громадський порядок та громадянське життя», значення якого набагато ширше, ніж термін «громадська безпека», котрий використовується в англійській версії документу. Див. МКЧХ, *Окупація та інші форми управління*, від. цит. (примітка 80), с. 56–57.

848 Див. Главу 5.III.

849 ЖК IV, Ст. 55; ДП I, Ст. 69(1).

нами влади, вона повинна забезпечувати й підтримувати діяльність служб надання медичної допомоги, охорону здоров'я та достатній рівень гігієни,⁸⁵⁰ сприяти належному здобуттю освіти та догляду за дітьми⁸⁵¹ і дозволяти надання духовної підтримки⁸⁵² та гуманітарної допомоги⁸⁵³ на окупованій території. Держава-окупант також може збирати податки, мито та плату за послуги, встановлені місцевим законодавством від імені окупованої держави, проте вона повинна використовувати такий дохід для організації життя на окупованій території та в її інтересах.⁸⁵⁴

(в) Повага державних службовців та суддів

Взагалі, державним посадовим особам та суддям на окупованій території слід дозволити зберегти свій статус і продовжувати виконувати свої обов'язки на службі задля добробуту мешканців без неналежного втручання або залякування.⁸⁵⁵ Наприклад, Четверта Женевська конвенція передбачає, що, якщо кримінальні суди на окупованій території не створюють перешкод для ефективного здійснення правосуддя або повного дотримання МГП державою-окупантом, вони повинні продовжувати вирішувати всі справи про злочини, вчинені захищеними особами відповідно до місцевого законодавства.⁸⁵⁶ Однак, якщо державні посадові особи та судді утримуються від виконання своїх функцій із міркувань совісті, вони не повинні бути піддані санкціям або заходам примусу чи дискримінації.⁸⁵⁷ Цей принцип містить два винятки. По-перше, держава-окупант зберігає за собою право вимагати від державних службовців та суддів виконувати свою роботу, якщо вона є «необхідною для забезпечення потреб окупаційної армії або для належного забезпечення населення окупованої країни комунальними послугами, продуктами харчування, житлом, одягом, транспортом та медичними послугами».⁸⁵⁸ По-друге, держава-окупант може дійти висновку, що ефективне виконання своїх обов'язків за МГП вимагає звільнення держслужбовців та організації власної адміністрації та судів.⁸⁵⁹ Проте в дійсності окупаційні сили, як правило, відсторонюють від обов'язків лише державних чиновників та інших політичних діячів і продовжують покладатися на місцевих службовців у справах неполітичного управління на окупованій території.⁸⁶⁰

850 ЖК IV, Ст. 56(1); ДП I, Ст. 14(1).

851 ЖК IV, Ст. 50.

852 ЖК IV, Ст. 58.

853 ЖК IV, Статті 59–63; ЗМГП, Норма 55.

854 Гаазьке положення, Ст. 48.

855 J.S. Pictet (ed.), *Commentary on the Fourth Geneva Convention, op. cit.* (note 387), p. 304.

856 ЖК IV, Ст. 64(1).

857 ЖК IV, Ст. 54(1).

858 ЖК IV, Статті 51(2) та 54(2).

859 ЖК IV, Ст. 54(2).

860 J.S. Pictet (ed.), *Commentary on the Fourth Geneva Convention, op. cit.* (note 387), p. 308.

2. Захист мешканців

Положення МПП, спеціально розроблені для регулювання ситуацій, пов'язаних із випадками військової окупації, можна знайти, насамперед, в Гаазькій конвенції IV⁸⁶¹ та Четвертій Женевській конвенції,⁸⁶² доповнених окремими положеннями Додаткового протоколу I.⁸⁶³ У той час, як Гаазьке положення захищає населення на окупованій території загалом,⁸⁶⁴ Четверта Женевська конвенція базується на концепції «захищеної особи», що охоплює всіх осіб, присутніх на окупованих територіях, за винятком: а) громадян держави-окупанта та її союзників; б) осіб, які мають право на статус військовополонених.⁸⁶⁵ Також до цієї категорії входять захищені особи, офіційно визнані біженцями, незалежно від їхньої національності.⁸⁶⁶ Незважаючи на те, що відповідні сфери захисту не є однаковими для таких різних категорій осіб, розвиток звичаєвого МПП та права прав людини з часів Другої світової війни зробили ці відмінності практично несуттєвими.

(а) Гуманне поводження

Понад сто років тому в Гаазькій конвенції IV уже були встановлені вимоги щодо поваги до мешканців окупованих територій та їхнього майна, їхньої сімейної честі і прав, а також їхніх релігійних переконань та служіння,⁸⁶⁷ щодо заборони колективного покарання «до всього населення через дії окремих осіб, за які не може бути передбачена солідарна відповідальність населення»⁸⁶⁸. Сьогодні загальне зобов'язання щодо гуманного поводження та недискримінації, подане в Четвертій Женевській конвенції та Додатковому протоколу I, стосується населення окупованих територій так само,⁸⁶⁹ як і конкретні обов'язки, заборони та гарантії, що випливають з цього зобов'язання.⁸⁷⁰ Тому сучасне МПП, що регулює питання військової окупації, не містить окремого підтвердження цих основних гарантій, а зосереджується на додаткових гарантіях, що стосуються конкретних умов окупованих територій, таких як недоторканність прав і державної приналежності мешканців, заборона внесення демографіч-

861 Гаазьке положення, Статті 42–56.

862 ЖК IV, Статті 47–78.

863 ДП I, Статті 44(3), 63, 69, 73 та 85(4)(а).

864 Відповідні норми Гаазького положення стосуються «мешканців» (Статті 44, 45 та 52), «населення» (Ст. 50) та «осіб» (Ст. 46).

865 ЖК IV, Ст. 4.

866 ДП I, Ст. 73.

867 Гаазьке положення, Ст. 46(1).

868 Гаазьке положення, Ст. 50.

869 ЖК IV, Ст. 27(1) та (3); ДП I, Ст. 75(1); ЗМПП, Норми 87 та 88.

870 ЖК IV, Статті 27–34; ДП I, Статті 72–79.

них змін і захист приватної та державної власності, а також підтримання правопорядку на територіях, що перебувають під військовою окупацією.

(б) Права, обов'язки та вірність населення

Недоторканість прав та неможливість відмови від прав

У ситуаціях окупації особливого значення набуває захист населення від спроб держави-окупанта зловживати своєю владою та вносити зміни до політичного статусу, структури та інституцій на окупованій території, як за допомогою односторонніх актів, так і на основі вимушених двосторонніх угод з окупованою державою. Тому Четверта Женевська конвенція підкреслює, що жодна угода, укладена між сторонами, що ведуть війну, анексія або інші зміни в роботі установ чи уряду на окупованій території, не може позбавити її мешканців переваг, наданих Конвенцією.⁸⁷¹ Також захищені особи не можуть відмовитися від усіх або частини прав, наданих їм Четвертою Женевською конвенцією або за будь-якими спеціальними угодами між сторонами, що воюють.⁸⁷²

Обов'язок підкорятися та повага до вірності населення

Крім того, хоча мешканці окупованої території зобов'язані підкорятися *de facto* владним структурам держави-окупанта, вони не мають обов'язку вірності. Отже, їх не можна змусити присягати на вірність державі-окупанту,⁸⁷³ служити в лавах її збройних сил або допоміжних сил,⁸⁷⁴ або надавати інформацію про збройні сили або засоби захисту окупованої держави.⁸⁷⁵ Держава-окупант не може ані використовувати тиск чи пропаганду, спрямовані на забезпечення добровільного набору бійців до окупаційних сил,⁸⁷⁶ ані свідомо обмежувати можливості працевлаштування на окупованій території для того, щоб спонукати жителів до роботи на службі цієї держави.⁸⁷⁷ З цієї ж причини захищені особи не можуть бути примушені до будь-якої праці, яка зобов'язувала б їх особисто брати участь у військових операціях проти своєї власної держави, також не можна застосовувати силу для підтримання безпеки приміщень, де вони виконують покладену на них роботу, не можна примушувати їх брати участь в організаціях військового або напіввійськового

---

871 ЖК IV, Ст. 47.

872 ЖК IV, Ст. 8.

873 Гаазьке положення, Ст. 45.

874 ЖК IV, Ст. 51(1).

875 Гаазьке положення, Ст. 44.

876 ЖК IV, Ст. 51(1).

877 ЖК IV, Ст. 52(2).

характеру.⁸⁷⁸ Загалом, наказ про трудову повинність може бути виданий командиром окупованої місцевості,⁸⁷⁹ що допускається лише для захищених осіб віком старше 18 років, а також лише за таких умов необхідності: (а) для потреб окупаційної армії або (б) для комунальних служб або (в) для надання їжі, притулку, одягу, транспорту або встановлення належного рівня охорони здоров'я населення окупованої держави.⁸⁸⁰ У всіх таких випадках трудова повинність повинна здійснюватися на окупованій території та відповідати фізичним, а також інтелектуальним можливостям кожного. Працівники повинні отримувати справедливу заробітну плату і користуватись чинним трудовим законодавством окупованої держави, зокрема, щодо гарантій заробітної плати, встановлення сталого робочого часу, надання обладнання, попередньої підготовки та компенсації за нещасні випадки на виробництві та хвороби.⁸⁸¹

(в) Заборона переміщення, депортації та колонізації

Заборона переміщення та депортації

Ще однією небезпекою в ситуаціях окупації є те, що держава-окупант вносить зміни в демографічні процеси, котрі сприяють її територіальним або політичним амбіціям, передусім за допомогою депортації та переміщення населення на окупованій території. Зважаючи на величезні страждання, спричинені депортацією мільйонів цивільних осіб під час Другої світової війни, Четверта Женевська конвенція та звичаєве МГП на сьогодні абсолютно забороняють як індивідуальні так і масові насильницькі переселення на окупованій території, а також депортацію захищених осіб (включно з особами, які позбавлені волі) з окупованої території, незалежно від мотивів і пункту призначення.⁸⁸²

Виняток для тимчасової евакуації

Тим не менш, Четверта Женевська конвенція визнає, що для встановлення безпеки населення або з необхідних військових міркувань може знадобитися повна або часткова евакуація території та може навіть стати неминучим тимчасове переміщення захищених осіб за межі окупованої території. За таких виняткових обставин держава-покровителька повинна бути проінформована про це одразу після початку евакуації чи переміщення,⁸⁸³ а всі залучені особи повинні бути повернуті на свою територію,

878 ЖК IV, Ст. 51(2) та (4); Гаазьке положення, Ст. 52(1).

879 Гаазьке положення, Ст. 52(2).

880 ЖК IV, Ст. 51(2).

881 ЖК IV, Ст. 51(3); ЗМГП, Норма 95.

882 ЖК IV, Ст. 49(1); ЗМГП, Норми 129 та 130.

883 ЖК IV, Ст. 49(4).

щойно бойові дії в цьому районі будуть припинені.⁸⁸⁴ Під час будь-якого переміщення захищених осіб з ними потрібно поводитися гуманно і забезпечувати їх необхідною їжею, водою, одягом та медичною допомогою. Крім того, слід вживати відповідних запобіжних заходів для гарантування їхньої безпеки та запобігання розлуки з родичами.⁸⁸⁵

Винятки щодо добровільного переміщення та виїзду

Мета цієї заборони ніяк не полягає в тому, щоб захищені особи не могли вільно пересуватись на окупованій території або взагалі покидати її. Це важливо, оскільки захищені особи можуть за власним бажанням шукати притулку від небезпек військових операцій в інших районах на окупованій території. Крім того, іноземні громадяни можуть висловити бажання щодо здійснення репатріації, а громадяни окупованої держави, можливо, були піддані етнічній чи політичній дискримінації або переслідуванню до початку окупації, або можуть мати інші законні підстави для того, щоб покинути відповідну територію.⁸⁸⁶ Тому Четверта Женевська конвенція не забороняє добровільний виїзд з окупованої території захищеним особам будь-якої національності; вона навіть забезпечує тих, хто не є громадянами окупованої держави, правом на виїзд із вказаної території, на відміну від захищених осіб, що є громадянами воюючої сторони.⁸⁸⁷ Конвенція також передбачає, що держава-окупант, крім випадків, необхідних для підтримання безпеки населення або з нагальних військових міркувань, не може затримувати захищених осіб у районах окупованої території, котрі піддаються особливим небезпекам від бойових дій.⁸⁸⁸ Фактично, воюючі сторони повинні намагатися евакуювати оточені території та райони під облогою⁸⁸⁹ і дати притулок частині населення в безпечних зонах⁸⁹⁰ або в нейтралізованих зонах⁸⁹¹ подалі від їхнього звичайного місця проживання.

Заборона колонізації

МГП також абсолютно забороняє депортацію або переміщення частин власного цивільного населення окупаційної влади на окуповану територію.⁸⁹² Ця заборона призначена для запобігання колонізації окупованих територій громадянами держави-окупанта та поступового встановлення «фактичної ситуації на місцях», що може призвести до

884 ЖК IV, Ст. 49(2); ЗМГП, Норма 132.

885 ЖК IV, Ст. 49(3); ЗМГП, Норми 105 та 131.

886 J.S. Pictet (ed.), *Commentary on the Fourth Geneva Convention, op. cit.* (note 387), p. 279.

887 ЖК IV, Ст. 48.

888 ЖК IV, Ст. 49(5).

889 ЖК IV, Ст. 17.

890 ЖК IV, Ст. 14.

891 ЖК IV, Ст. 15.

892 ЖК IV, Ст. 49(6); ЗМГП, Норма 130.

анексії цієї території. Відомий випадок – це давно існуюча ізраїльська політика організації поселень для певних частин власного населення на окупованій палестинській території. МКЧХ послідовно вважав, що ця політика є явним порушенням МГП і має серйозні гуманітарні наслідки протягом десятиріч.⁸⁹³

3. Захист майна

(а) Загальна заборона розкрадання та знищення майна

Як правило, коли територія окупована, вся її інфраструктура, її населення та приватна власність її мешканців потрапляють до рук армії супротивника. Протягом всієї історії війни свавільні дії з метою помсти, грабежів та руйнування мародерськими арміями спричинили колосальні страждання серед цивільного населення, що тільки погіршило шкоду, заподіяну війною, і створили перешкоди на шляху до відновлення, реконструкції та можливого примирення. Тому, МГП однозначно забороняє розкрадання будь-якого майна, незалежно від того, належить воно приватним особам, громадам чи державі.⁸⁹⁴ Воно також забороняє руйнування державою-окупантом будь-якого рухомого або нерухомого майна, приватного чи громадського, «крім випадків, коли таке знищення або захоплення виправдовується нагальною необхідністю через військові операції».⁸⁹⁵ На думку МКЧХ, у цьому пункті вислів «військові операції» означає «переміщення, маневри та інші дії збройних сил, які вчиняються з метою ведення воєнних дій».⁸⁹⁶ Як наслідок, руйнування майна допустимо лише тією мірою, якою це абсолютно необхідно для ведення бойових дій, і не може здійснюватися винятково для покарання, стримування або з адміністративних підстав. У будь-якому разі жодна заборона не впливає на право держави-окупанта на реквізицію чи захоплення державної та, у виняткових випадках, приватної власності.

(б) Захист державної власності

Відповідно до своєї ролі тимчасової влади *de facto*, держава-окупант вважається просто управителем і користувачем нерухомості, що належить окупованій державі, включно з будівлями, нерухомим майном, лісами

893 Peter Maurer, “Challenges to international humanitarian law: Israel’s occupation policy,” IRRRC, Vol. 94, No. 888, Winter 2012, pp. 1503–1510.

894 Гаазьке положення, Статті 28 та 47; ЖК IV, Ст. 33(2); ЗМПП, Норма 52. See also J.S. Pictet (ed.), *Commentary on the Fourth Geneva Convention, op. cit.* (note 387), pp. 226–227.

895 Гаазьке положення, Ст. 23(е); ЖК IV, Ст. 53. Див. також Гаазьке положення, Ст. 54, щодо прокладення підводних кабелів.

896 МКЧХ, «Тлумачення МКЧХ Статті 53 Четвертої Женевської конвенції, 12 серпня 1949 року, зокрема посилання на термін «військові операції», офіційна заява від 25 листопада 1981 року.

та сільськогосподарськими маєтками державної власності, які знаходяться на окупованій території. Це означає, що держава-окупант повинна захищати капітал цих об'єктів та керувати ними відповідно до права користування чужим майном і доходами від нього.⁸⁹⁷ Цивільні лікарні можуть бути реквізовані лише тимчасово і лише у випадках нагальної необхідності догляду за пораненим та хворим військовим персоналом. У кожному такому випадку необхідно передусім вжити відповідних заходів для розміщення та догляду за цивільними пацієнтами лікарні та задоволення потреб цивільного населення, які стосуються його розміщення у лікарні.⁸⁹⁸ Проте матеріали та припаси цивільних лікарень не можуть бути реквізовані, якщо вони необхідні цивільному населенню.⁸⁹⁹ Що стосується рухомого майна окупованої держави, то право держави-окупанта на конфіскацію обмежується готівковими грошми, еквівалентними коштами та цінними паперами, котрі підлягають обігу, а також рухомому майну, котре може використовуватися для військових операцій, таких як склади зброї, транспортні засоби, склади та припаси.⁹⁰⁰ Власність муніципалітетів та інституцій, що займаються релігією, благодійністю та освітою, мистецтвом та наукою, навіть якщо вони належать до державної власності, повинна розглядатися як приватна власність. Захоплення чи знищення або навмисне завдання шкоди таким інституціям, історичним пам'яткам або творам мистецтва та науки, суворо забороняється.⁹⁰¹

(в) Захист приватної власності

Загалом конфіскація приватної власності державою-окупантом заборонена.⁹⁰² Однак ця заборона має два важливі винятки, що значно обмежує захист приватної власності. По-перше, приватна власність, яка може використовуватися для військових операцій (така як засоби зв'язку, транспортні засоби та зброя), може бути захоплена, проте повинна бути повернена або її власнику повинна бути виплачена компенсація після завершення конфлікту.⁹⁰³ По-друге, держава-окупант може законно реквізувати інші товари або гроші у мешканців.⁹⁰⁴ Обидва типи реквізиції передбачають односторонню експропріацію серед жителів і повинні здійснюватися відповідно до певних норм. По-перше, реквізиція не може бути здійснена для інших цілей, окрім задоволення потреб окупаційної

897 Гаазьке положення, Ст. 55; ЗМГП, Норма 51(а) та (б).

898 ЖК IV, Ст. 57(1).

899 ЖК IV, Ст. 57(2).

900 Гаазьке положення, Ст. 53(1).

901 Гаазьке положення, Ст. 56; ЗМГП, Норма 40 А.

902 Гаазьке положення, Ст. 46(2); ЗМГП, Норма 51(в).

903 Гаазьке положення, Ст. 53(2); ЗМГП, Норма 49.

904 Гаазьке положення, Ст. 52(1).

армії (зокрема пов'язаних з її безпекою) або управління окупованою територією, і завжди повинна бути пропорційна ресурсам окупованої території.⁹⁰⁵ У жодному випадку гроші, товари чи послуги не можуть бути реквізовані для потреб або користі місцевого уряду, адміністрації або населення окупаційної влади. Щоб уникнути зловживань, товари можуть бути реквізовані, а кошти зібрані лише після чіткого наказу головнокомандувача на окупованій території;⁹⁰⁶ і лише за умови надання офіційної квитанції (розписки) про всі отримані кошти та товари.⁹⁰⁷ Збір коштів повинен здійснюватися у відповідності до правил оцінки та ставки податків, стягнутих від імені окупованої держави.⁹⁰⁸ Коли окупаційна влада вимагає товари, такі як продукти харчування або медичні засоби, необхідно враховувати потреби цивільного населення, а за будь-які отримані товари повинна бути сплачена їх справедлива вартість.⁹⁰⁹

(г) Захист культурних цінностей

Загальний обов'язок воюючих сторін захищати й поважати культурні цінності також застосовується на окупованій території.⁹¹⁰ Отже, окрім обов'язків як держави-окупанта, так і окупованої держави щодо захисту культурних цінностей під час ведення бойових дій,⁹¹¹ держава-окупант не може реквізувати ті культурні цінності, що знаходяться на окупованій території, і повинна захищати їх від будь-якої форми вандалізму, крадіжок, розкрадання чи незаконного привласнення.⁹¹² Зокрема, держава-окупант повинна заборонити та запобігати: (а) будь-якому незаконному експорту, іншому вилученню або передачі права власності на культурні цінності; (б) будь-яким археологічним розкопкам, котрі не є суттєво необхідними для охорони, обліку чи збереження культурних цінностей; і (в) будь-яким змінам або модифікаціям у використанні культурних цінностей, що мають на меті приховування чи знищення культурних, історичних або наукових доказів.⁹¹³ Органи влади держави-окупанта також повинні надати компетентним національним органам окупованої держави всю необхідну та реальну підтримку для охорони та збереження її культурних цінностей.⁹¹⁴ Наскільки це можливо, будь-які розкопки, модифікації

905 Гаазьке положення, Ст. 49; ЖК IV, Ст. 55(2).

906 Гаазьке положення, Статті 51(1) та 52(2).

907 Гаазьке положення, Статті 51(3) та 52(3).

908 Гаазьке положення, Ст. 51(2).

909 ЖК IV, Ст. 55(2).

910 Гаазька конвенція про культурні цінності, Ст. 18(2); Другий Протокол до Гаазької конвенції про культурні цінності, Ст. 3(1); ЗМПП, Норма 38.

911 Див. Главу 3.П.2.а.

912 Гаазька конвенція про культурні цінності, Ст. 4(3).

913 Другий Протокол до Гаазької конвенції про культурні цінності, Ст. 9(1).

914 Гаазька конвенція про культурні цінності, Ст. 5(1) та (2).

або зміни у використанні культурних цінностей на окупованій території, повинні здійснюватися в тісному співробітництві з компетентними державними органами цієї території.⁹¹⁵

4. Захист правового порядку

(а) **Обов'язок поважати місцеве законодавство, «якщо для здійснення цього не виникає непереборної перешкоди»**

Гаазька конвенція IV вимагає, щоб держава-окупант під час виконання своїх *de facto* повноважень поважала закони, що діють на окупованій території, «якщо для здійснення цього не виникає непереборної перешкоди».⁹¹⁶ Четверта Женевська конвенція містить низку положень про кримінальне законодавство, які приймаються як авторитетне тлумачення цього застереження та як такі, що застосовні до правової системи окупованої території загалом, тобто охоплюють не лише кримінальне право, а й цивільне, конституційне та адміністративне право.⁹¹⁷ Відповідно, держава-окупант може скасувати або призупинити дію місцевих законів лише у двох випадках, а саме, якщо вони становлять загрозу її безпеці або перешкоду для застосування МГП. Наприклад, держава-окупант може законно скасувати місцевий закон, що зобов'язує населення вступати у збройний опір, або місцеве законодавство, що встановлює режим расової дискримінації, який суперечить принципам гуманного ставлення та недискримінації.⁹¹⁸ Проте окупаційна влада не може спрощувати процес вербування населення до своїх збройних або допоміжних сил, призупинивши дію місцевого закону, котрий забороняє добровільну військову службу від імені іншої держави. Звичайно, обов'язок поважати і захищати існуючий правовий порядок на окупованій території також поширюється на місцеві органи влади, законодавча діяльність яких фактично контролюється державою-окупантом, і тому вони не володіють незалежністю, необхідною для того, щоб діяти в інтересах місцевого населення.

(б) **Загальні повноваження щодо законодавчих актів**

Обов'язок держави-окупанта поважати і застосовувати місцеве законодавство окупованої території, «якщо для здійснення цього не виникає непереборної перешкоди», також передбачає не абсолютну заборону на введення нових законів. У тлумаченні положення «якщо для здійснення цього не виникає непереборної перешкоди» у контексті кримінального

915 Другий Протокол до Гаазької конвенції про культурні цінності, Ст. 9(2).

916 Гаазьке положення, Ст. 43.

917 J.S. Pictet (ed.), *Commentary on the Fourth Geneva Convention*, op. cit. (note 387), p. 335.

918 Там само.

законодавства, Четверта Женевська конвенція визнає, що окупаційна влада може оприлюднювати нові кримінальні норми лише для трьох цілей: (а) щоб змусити окупаційну владу виконувати свої зобов'язання за МГП, (б) підтримувати впорядковане управління цієї території і (в) встановити безпечні умови для персоналу, майна та комунікаційної інфраструктури збройних сил держави-окупанта та її керівництва.⁹¹⁹ Цей перелік легітимних законодавчих цілей є вичерпним. Він також містить авторитетні вказівки для тлумачення законодавчої влади держави-окупанта в інших сферах, таких як адміністративне та процесуальне право. Наприклад, якщо це необхідно, опозиційній владі має бути дозволено оприлюднювати нове законодавство, спрямоване на: надання делегатам держави-покровительки або МКЧХ доступу до захищених осіб, які знаходяться в одиночному ув'язненні; введення загальної заборони, що не дозволяє цивільним особам мати при собі зброю; або встановлення системи процесуальних гарантій для періодичного перегляду заходів безпеки, котрі здійснюються на окупованій території, таких як поселення у визначеному місці та інтернування.

(в) Спеціальні правила щодо застосування кримінального законодавства

Промульгація та застосування державою-окупантом

Загалом, у ситуаціях військової окупації існуючі місцеві кримінальні трибунали повинні продовжувати вирішувати всі справи, пов'язані з правопорушеннями чинного на окупованій території кримінального законодавства.⁹²⁰ Проте будь-які кримінальні положення, поширені державою-окупантом відповідно до законодавчих повноважень, не повинні мати зворотної сили і можуть набирати чинності лише після того, як вони були опубліковані та доведені до відома жителів їхньою рідною мовою.⁹²¹ Порухення кримінального законодавства, можуть розглядатися власними військовими судами держави-окупанта, за умови, що вони створені належним чином та не носять політичний характер. Це виключає будь-яку форму спеціальних чи *ad hoc* трибуналів, призначених для політичних цілей без достатнього нагляду з боку звичайної військової системи правосуддя. Крім того, для судів першої інстанції обов'язково, а для апеляційних – бажано, проводити свої засідання на окупованій території.⁹²² Військові суди держави-окупанта можуть застосовувати лише ті положення кримінального законодавства, які

919 ЖК IV, Ст. 64(2).

920 ЖК IV, Ст. 64(1).

921 ЖК IV, Ст. 65.

922 ЖК IV, Ст. 66.

мали силу під час вчинення злочину (*nulla poena sine lege*) і відповідають іншим загальним принципам права, зокрема принципу, що будь-яке покарання має бути пропорційним злочину.⁹²³ Інші загальні принципи права, що стосуються кримінального провадження, передбачають презумпцію невинуватості (*in dubio pro reo*) та заборону на повторне встановлення покарання для особи за одне й те саме правопорушення або притягнення до відповідальності двічі за один і той самий злочин (*non bis in idem / res iudicata*).

Допустимі покарання

Під час визначення вироку за злочин, вчинений згідно з кримінальним законодавством, введеним у дію державою-окупантом, суди повинні враховувати той факт, що обвинувачений не є громадянином держави-окупанта, і, отже, не має обов'язку присягати їй на вірність.⁹²⁴ За незначні правопорушення, спрямовані лише на шкоду державі-окупанту, і які не передбачають спроби вбити чи поранити військовий чи адміністративний персонал, нанести серйозну шкоду її майну або спорудам, або спричинити серйозну колективну небезпеку, судом не може накладатись більш суворе покарання, ніж просте ув'язнення або інтернування такої тривалості, яка пропорційна злочину. Логічне обґрунтування застосування інтернування замість простого позбавлення волі, як санкції за незначні правопорушення проти окупаційної влади, полягає в тому, щоб надати порівняно незагрозливим правопорушникам, які мотивовані патріотизмом, більш м'які умови, ніж ті, що встановлюються для покарання дрібних злочинців.⁹²⁵ Більш серйозні порушення норм кримінального права, які були введені в дію державою-окупантом, можуть каратись більш суворо, але завжди з належною повагою до вимог гуманного поводження за МГП, зокрема в контексті заборон на колективне покарання та жорстоке, нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження. Смертна кара може бути застосована лише за шпигунство, серйозний саботаж та умисне вбивство, і тільки якщо: (а) такі злочини вже каралися смертю за місцевим законодавством до початку окупації;⁹²⁶ (б) обвинуваченому було не менше 18 років на момент скоєння злочину;⁹²⁷ і (в) суд приділяв особливу увагу тому, що обвинувачений не зв'язаний з окупаційною владою будь-яким обов'язком вірності, оскільки він не є її громадянином.⁹²⁸

923 ЖК IV, Ст. 67; ЗМГП, Норма 101.

924 ЖК IV, Ст. 67.

925 ЖК IV, Ст. 68(1). Про карне інтернування див. також Главу 5.III.1.а.

926 ЖК IV, Ст. 68(2).

927 ЖК IV, Ст. 68(4).

928 ЖК IV, Ст. 68(3).

Злочини, вчинені до встановлення окупації

Право держави-окупанта на встановлення кримінальної юрисдикції на окупованій території тимчасово обмежується періодом, протягом якого вона дійсно здійснює військовий контроль над територією. Тому окупаційна влада не може заарештовувати, переслідувати або засуджувати осіб, які перебувають на цій території, за дії, вчинені до початку окупації, або під час її тимчасового припинення, за винятком порушень законів і звичаїв війни, для яких існує універсальна юрисдикція.⁹²⁹ Це юрисдикційне обмеження стосується навіть біженців, які є власними громадянами держави-окупанта, за умови, що вони шукали притулку на території окупованої держави до початку бойових дій і не були звинувачені у правопорушеннях, передбачених загальним правом, що б виправдовувало їхню екстрадицію за законодавством окупованої держави, застосовним у мирний час.⁹³⁰

Дізнатися більше (Мешканці окупованих територій)⁹³¹

- Marco Sassòli, Antoine Bouvier and Anne Quintin, *How Does Law Protect in War?*, ICRC, Geneva, 2011, Vol. I, Chapter 8: The protection of civilians, pp. 231–248. Також російською мовою: Сассоли, Марко и Бувье, Антуан. *Правовая защита во время войны*. Москва, МККК, 2008. Т. I, ч. I, гл. 8: *Защита гражданских лиц*, с. 213–228).
- Peter Maurer, “Challenges to international humanitarian law: Israel’s occupation policy,” *IRRC*, Vol. 94, No. 888, 2012, pp. 1503–1510.
- Alan Baker, “International humanitarian law, ICRC and Israel’s status in the Territories,” *IRRC*, Vol. 94, No. 888, 2012, pp. 1511–1521.
- Tristan Ferraro, “Determining the beginning and end of an occupation under international humanitarian law,” *IRRC*, Vol. 94, No. 885, 2012, pp. 133–163.
- “Occupation,” *IRRC*, Vol. 94, No. 885, Spring 2012.

Як закон захищає під час війни?

- Справа № 123, МС ООН/Ізраїль, Роз’єднувальний мур/ Бар’єр безпеки на окупованих палестинських територіях (російською мовою Справа № 107).
- Справа № 125, Ізраїль, Застосування Четвертої Женевської конвенції на окупованих територіях (російською мовою Справа № 108).

929 ЖК IV, Ст. 70(1).

930 ЖК IV, Ст. 70(2).

931 Усі документи МКЧХ доступні за посиланням: www.icrc.org

- Справа № 141, Сполучене Королівство, Позиція щодо питання застосування Четвертої конвенції (російською мовою Справа № 119).
- Справа № 161, Еритрея/Ефіопія, Рішення щодо окупації.
- Справа № 236, МС ООН, Демократична Республіка Конго/Уганда, Збройні заходи на території Конго.

→ Див. також посилання, наведені в кінці Глави 2.

IV. ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА

1. Основна відповідальність

Положення МГП про гуманітарну допомогу ґрунтуються на припущенні, що кожна сторона, котра воює, має головне зобов'язання: задовольняти основні потреби населення, яке перебуває під її контролем. Хоча цей обов'язок, як передбачається, є очевидним, адже стосується держав, які розповсюджують юрисдикцію щодо власної території та її населення, це чітко визначено і для ситуації із військовою окупацією. Четверта Женевська конвенція конкретно передбачає, що «державо-окупант зобов'язана за допомогою усіх наявних засобів забезпечувати населення продуктами харчування та медичним засобами» та «у випадку, якщо ресурсів окупованої території виявиться недостатньо», держава-окупант повинна надати необхідні продукти харчування, медичні припаси, одяг, постільні речі, притулок, інші предмети, необхідні для виживання цивільного населення, та об'єкти, необхідні для релігійного богослужіння.⁹³² Фактично, як наслідок цього, гуманітарна допомога повинна розглядатися як допоміжний, додатковий та тимчасовий засіб, котрий допомагає відповідній стороні, що воює, виконувати свої власні зобов'язання перед населенням, що знаходиться під її контролем.

2. Основний обов'язок дозволяти надання допомоги цивільним особам і всіляко цьому сприяти

МГП забороняє використовувати примусове голодування цивільного населення як метод ведення війни,⁹³³ і зобов'язує кожную сторону, що воює, та держави, котрі не беруть участі у війні, дозволяти та сприяти

932 ЖК IV, Ст. 55(1); ДП I, Ст. 69(1).

933 ДП I, Ст. 54(1); ЗМГП, Норма 53. Див. також Главу 3.II.2.в.

наданню неупередженої гуманітарної допомоги цивільному населенню, яке потребує ресурсів, необхідних для їхнього виживання.⁹³⁴ Договірні положення, що регулюють таку гуманітарну допомогу, можна розділити на три окремі обов'язки: а) загальний обов'язок всіх держав та кожної сторони, що воює, дозволити та сприяти вільному пропуску супутніх вантажів, призначених для цивільних осіб в інших державах; б) особливий обов'язок держави-окупанта забезпечити надання необхідних ресурсів цивільному населенню окупованої території; і (в) обов'язок сторін, що воюють, забезпечити й полегшити надання гуманітарної допомоги іншим територіям, що перебувають під їхнім контролем. Крім цього, МПП також надає цивільному населенню та окремим цивільним особам право повідомляти про свої потреби державу-покровительку та організації із захисту, а також регулює обов'язки сторін, що воюють, щодо гуманітарного персоналу, який бере участь у таких операціях з надання допомоги.

(а) Вільне проходження гуманітарної допомоги для цивільних осіб на території інших держав

У ситуаціях міжнародного збройного конфлікту Четверта Женевська конвенція та Додатковий протокол I встановлюють, що всі сторони, котрі воюють, та держави, що не беруть участь у бойових діях, мають загальний обов'язок дозволяти і сприяти вільному пропуску вантажів гуманітарної допомоги, спрямованих на забезпечення поставок, необхідних для виживання будь-якого цивільного населення за межами своєї території або підконтрольної території.⁹³⁵ Поставки гуманітарної допомоги повинні бути захищені від небезпек, що виникають в результаті військових операцій.⁹³⁶ Вони повинні бути надіслані якомога швидше і їх відправлення не може бути відкладено або відхилятися від пункту призначення, крім випадків нагальної необхідності в інтересах цивільного населення.⁹³⁷ Однак, кожна держава або сторона конфлікту, що допускає вільний прохід такої допомоги, може перевіряти такі перевезення та вимагати, щоб вони були розподілені на території під керівництвом держави-покровительки.⁹³⁸ Вільний доступ до гуманітарної допомоги для цивільних осіб, які потребують допомоги, не може бути скасований на тій підставі, що постачання таких товарів і послуг може використовуватися для підтримки загальної мобілізації всіх сил на оборону держави або економіки супротивника. Така відмова може бути

934 ЗМПП, Норми 55 та 56.

935 ЖК IV, Ст. 23(1), 59(3) та 61(3); ДП I, Ст. 70(2); ЗМПП, Норма 55.

936 ЖК IV, Ст. 59(3); ДП I, Ст. 70(4).

937 ЖК IV, Ст. 23(4); ДП I, Ст. 70(3) та (4).

938 ЖК IV, Ст. 23(3) та (4), та 59(4); ДП I, Ст. 70(3).

виправдана лише у виняткових обставинах, якщо є серйозні підстави вважати, що ці поставки можуть бути спрямовані на військові цілі, а не розподілятимуться на користь передбачуваних бенефіціарів, або якщо поставки гуманітарної допомоги здійснюватимуться у зону конфлікту у кількості товарів і послуг, які значно перевищують потреби цивільного населення, відтак, позбавляючи таку дію її гуманітарної необхідності та обґрунтування⁹³⁹.

(б) Вантажі гуманітарної допомоги для цивільних осіб на окупованій території

Держава-окупант має юридичний обов'язок забезпечити за допомогою всіх існуючих засобів постачання продовольства, медикаментів, одягу, постільної білизни, житла та інших предметів, необхідних для виживання цивільного населення.⁹⁴⁰ Відповідно, якщо на всю або на частину окупованої території постачається недостатньо вказаних матеріалів, держава-окупант повинна або ввезти необхідні товари, або дозволити здійснення операцій з надання гуманітарної допомоги в інтересах цивільного населення іншими державами або незалежними гуманітарними організаціями, такими як МКЧХ.⁹⁴¹ Загалом, громадянам держави-покровительки, які перебувають на окупованих територіях, також повинно бути дозволено отримувати індивідуальні посилки з гуманітарною допомогою, призначені для них.⁹⁴² Проте доставка гуманітарної допомоги іншими державами, організаціями чи приватними особами не звільняє держав-окупантів від будь-якої відповідальності перед населенням окупованої території.⁹⁴³ Після того, як така гуманітарна допомога прибула на окуповану територію, держава-окупант повинна сприяти її швидкому розподілу⁹⁴⁴ і не може використовувати її не за призначенням, за винятком випадків нагальної необхідності в інтересах місцевої громади та за згодою держави-покровительки.⁹⁴⁵ Розподіл гуманітарної допомоги на окупованій території має здійснюватися спільно й під наглядом держави-покровительки або неупередженої гуманітарної організації, такої як МКЧХ.⁹⁴⁶

---

939 ЖК IV, Ст. 23(2); J.S. Pictet (ed.), *Commentary on the Fourth Geneva Convention, op. cit.* (note 387), pp. 182–183.

940 ЖК IV, Ст. 55(1); ДП I, Ст. 69(1).

941 ЖК IV, Ст. 59(1) та (2); ЗМГП, Норма 55.

942 ЖК IV, Ст. 62.

943 ЖК IV, Ст. 60.

944 ЖК IV, Ст. 61(2).

945 ЖК IV, Ст. 60.

946 ЖК IV, Ст. 61(1).

A. Niedringhaus/AP

Машини МКЧХ прибули на британський КПП поблизу міста Басра на півдні Іраку, субота, 29 березня 2003 р. Спроби британських сил, що оточили Басру, відкрити дорогу для провезення дуже необхідної гуманітарної допомоги зустріли спротив з боку іракських військ і напів військових формувань. Машини МКЧХ змушені повернути назад з міркувань безпеки.

(в) Партії гуманітарної допомоги для цивільних осіб на неокупованій території

Якщо цивільне населення будь-якої, окрім окупованої, території, неналежним чином забезпечене товарами, необхідними для його виживання, договірне МГП прямо не зобов'язує сторону конфлікту, що контролює цю територію, забезпечувати належні поставки товарів та послуг. Проте, на думку МКЧХ, зобов'язання щодо задоволення основних потреб цивільного населення, яке є суттєвим елементом державного суверенітету, можна вивести через тлумачення об'єкта та мети МГП, а також обов'язку сторони конфлікту поводитися з усіма особами, які перебувають під її владою, гуманно. У будь-якому разі, МГП вимагає, щоб такі заходи надання гуманітарної допомоги «здійснювались за згодою між сторонами, зацікавленими в таких операціях з надання допомоги»⁹⁴⁷. МГП зазначає, що будь-яка така допомога повинна бути гуманітарною, неупередженою та недискримінаційною, проте вимагає, щоб під час розподілу партій такої допомоги пріоритетна увага надавалася особливо вразливим особам, таким як діти, вагітні жінки, породіллі та годуючі матері.⁹⁴⁸ Потреба у згоді відображає передусім компроміс на користь національного

947 ДП I, Ст. 70(1).

948 Там само.

суверенітету. Проте її практичні наслідки не повинні перебільшуватись, оскільки сторона, яка здійснює контроль над територією, незалежно від того, чи це законний уряд, національно-визвольний рух або мультинаціональні сили, призначені мандатом ООН, імовірно, буде мати великий політичний інтерес або навіть юридичний обов'язок відповідно до національного законодавства щодо забезпечення належного постачання товарів та послуг для цивільного населення. Якщо у цивільного населення бракує забезпечення, необхідного для його виживання, і якщо гуманітарна організація, котра надає об'єктивну та недискримінаційну допомогу, здатна виправити ситуацію, відповідна держава або сторона, що воює, зобов'язана, за звичаєвим МГП, надавати свою згоду.⁹⁴⁹ МГП також передбачає, що пропозиції про об'єктивну гуманітарну допомогу не можна розглядати як втручання в збройний конфлікт або як недружні дії,⁹⁵⁰ і що вказані держави та кожна сторона, що воює, повинні навіть заохочувати та сприяти ефективній міжнародній координації такої допомоги.⁹⁵¹ І, нарешті, після того, як поставки гуманітарної допомоги прибули в зону конфлікту, сторони, що воюють, повинні захистити їх від небезпек війни та сприяти їх швидкому розподілу.⁹⁵²

3. Організації, що надають гуманітарну допомогу, та їх персонал

Четверта Женевська конвенція передбачає, що всі захищені особи, включно з тими, що позбавлені волі, мають право повідомити про свої потреби державам-покровителькам, організаціям з надання допомоги, таким як МКЧХ та національним товариствам або будь-яким іншим організаціям, що надають гуманітарну допомогу.⁹⁵³ Сторони, що воюють, повинні, у межах військових міркувань або міркувань безпеки, надавати таким організаціям свободу пересування, права доступу та інші засоби, необхідні для відвідування захищених осіб там, де вони можуть бути, та розповсюджувати гуманітарну допомогу та освітні, рекреаційні або релігійні предмети для них.⁹⁵⁴ Певний перелік організацій, яким дозволено здійснювати свою діяльність у відповідних районах, може бути обмежений, проте такі обмеження не повинні перешкоджати забезпеченню ефективного та адекватного надання допомоги всім захищеним особам.⁹⁵⁵ У разі необхідності та за погодженням держави із територіальною юрис-

949 ЗМГП, коментар до Норми 55, с. 197.

950 ДП I, Ст. 70(1).

951 ДП I, Ст. 70(5).

952 ДП I, Ст. 70(4).

953 ЖК IV, Ст. 30(1).

954 ЖК IV, Статті 30(2) та (3) та 142(1); ЗМГП, Норма 56.

955 ЖК IV, Ст. 142(2).

дикцією, гуманітарний персонал може брати участь у транспортуванні та розповсюдженні партій гуманітарної допомоги.⁹⁵⁶ Такий персонал та його обладнання повинні поважатися та захищатися.⁹⁵⁷ Кожна сторона конфлікту, що отримує гуманітарну допомогу, повинна підтримувати такий персонал із надання гуманітарної допомоги максимально наскільки це можливо і не може обмежувати його діяльність та пересування, крім випадків, коли це тимчасово необхідно з міркувань нагальної військової необхідності.⁹⁵⁸ Персонал організацій з надання гуманітарної допомоги повинен враховувати вимоги безпеки сторони, на території якої вони виконують свої обов'язки, і за жодних обставин не може перевищувати повноваження у межах своєї місії. Місія персоналу, який не дотримується цих умов, може бути припинена.⁹⁵⁹

Дізнатися більше (Гуманітарна допомога)⁹⁶⁰

- Liberia: Hope at Last, film, ICRC, 2006. Доступ за посиланням: <https://avarchives.icrc.org/Film/1051>
- Michael Bothe, "Relief actions: The position of the recipient State," in Frits Kalshoven (ed.), *Assisting the Victims of Armed Conflict and Other Disasters*, Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1989, pp. 91–98.
- Rebecca Barber, "Facilitating humanitarian assistance in international humanitarian and human rights law," IRRIC, Vol. 91, No. 874, June 2009, pp. 371–399.
- Emanuela-Chiara Gillard, "The law regulating cross-border relief operations," IRRIC, Vol. 95, No. 890, Summer 2013, pp. 351–382.
- Jelena Pejic, "The right to food in situations of armed conflict: The legal framework," IRRIC, Vol. 83, No. 844, December 2001, pp. 1097–1110.
- Felix Schwendimann, "The legal framework of humanitarian access in armed conflict," IRRIC, Vol. 93, No. 884, December 2011, pp. 993–1008. Доступно також російською мовою: Швендиман, Феликс. Правовые основания для гуманитарного доступа по время вооруженного конфликта // МЖКК, Сборник статей из Международного журнала Красного Креста. 2011. № 874–888. С. 145–164.

956 ДП I, Ст. 71(1).

957 ДП I, Ст. 71(2); ЗМГП, Норми 31 та 32.

958 ДП I, Ст. 71(3); ЗМГП, Норма 56.

959 ДП I, Ст. 71(4).

960 Усі документи МКЧХ доступні за посиланням: www.icrc.org

Як закон захищає під час війни?

- Справа № 41, МКЧХ, Політика допомоги.
- Справа № 124, Ізраїль/Газа, Операція «Литий свинець».
- Справа № 177, ООН, Резолюція 688 Ради Безпеки ООН щодо Північного Іраку (російською мовою Справа № 149).
- Справа № 278, Ангола, Голод як зброя (російською мовою Справа № 227).

V. ОКРЕМІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ У КОНТЕКСТІ НЕМІЖНАРОДНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

1. Цивільне населення в неміжнародних збройних конфліктах

Неміжнародні збройні конфлікти відбуваються не між державами, а між державами та організованими збройними групами або між цими групами. Більшість неміжнародних збройних конфліктів розділяють населення постраждалих держав на протилежні групи, що підтримують одну або іншу сторону. У той час як багато конфліктів під час «холодної війни» велись чужими руками, і групи, які воювали, мали політичну мотивацію, у багатьох сучасних неміжнародних збройних конфліктах лінія розмежування між сторонами зумовлена етнічними, релігійними чи мовними відмінностями. Проте всі неміжнародні збройні конфлікти мають спільну рису: громадяни однієї й тієї самої держави підтримують протилежні сторони, що ускладнює точне визначення того, яка частина цивільного населення підтримує ту чи іншу сторону конфлікту або потрапила під владу супротивної сторони. Усі неміжнародні збройні конфлікти мають ще одну спільну рису, яка полягає в тому, що хоча б одна зі сторін конфлікту складається із недержавних збройних суб'єктів, які для всіх інших цілей, крім ведення бойових дій, не мають іншого юридичного статусу, відмінного від цивільного населення.⁹⁶¹ Тому МГП, що регулює неміжнародні збройні конфлікти, не захищає мирних жителів на підставі їхньої національності, обов'язку вірності чи статусу, чи на підставі того факту, що вони перебувають під владою супротивної сторони. Натомість воно просто захищає всіх осіб, які не беруть або більше не беруть безпосередню участь у бойових діях, незалежно від їхнього статусу під час бойових дій і незалежно від того, чи перебувають вони під владою будь-якої держави чи сторони конфлікту, яка не є

⁹⁶¹ Інформацію про захист цивільного населення під час бойових дій див. у Главі 3.

державним утворенням. Очевидно, цей специфічний підхід пронизує всю нормативно-правову базу МГП, що регулює міжнародні збройні конфлікти, і тому має вирішальне значення для його розуміння.

2. Гуманне поводження

Наріжним каменем МГП, що регулює міжнародні збройні конфлікти, є спільна стаття 3. Будучи найважливішим положенням сучасного договірного МГП, спільна стаття 3 справедливо описана як «Конвенція в мініатюрі» в контексті Женевських конвенцій.⁹⁶² На думку Міжнародного Суду ООН, це – «мінімальний показник», який втілює базові міркування гуманності, котрі слід вважати обов'язковими в будь-якому збройному конфлікті, незалежно від договірних зобов'язань.⁹⁶³ Фактично, спільна стаття 3 передбачає, що кожна сторона міжнародного збройного конфлікту, представлена урядом або організованою озброєною групою, повинна щонайменше, дотримуватися такої основної норми:

«З особами, які не беруть активної участі у бойових діях, зокрема з особами зі складу збройних сил, що склали зброю, а також із тими, хто вибув зі строю (*hors de combat*) унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини, поведуться гуманно, без будь-якої несприятливої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового стану чи будь-яких інших подібних критеріїв».⁹⁶⁴

Більш конкретно спільна стаття 3 забороняє «в будь-який час і в будь-якому місці»:

- (а) посягання на життя та фізичну недоторканість, зокрема вбивства, калічення, жорстоке поводження та катування;
- (б) захоплення заручників;
- (в) посягання на особисту гідність, зокрема нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження;
- (г) винесення вироків та здійснення покарання без попереднього рішення, винесеного судом, створеним належним чином, з наданням всіх судових гарантій, визнаних цивілізованими націями як обов'язкові.

Додатковий протокол II удосконалює та доповнює захист, передбачений спільною статтею 3, особливо за допомогою формулювання основних гарантій, спрямованих на забезпечення гуманного ставлення

962 ICRC, *Commentary on the First Geneva Convention*, 2nd ed., 2016, *op. cit.* (note 64), Art. 3.

963 ICJ, *Nicaragua case*, *op. cit.* (note 27), para 218. Підтверджено ICTY, *The Prosecutor v. Dusko Tadić*, *op. cit.* (note 70), para 102.

964 ЖК I–IV, Спільна ст. 3(1).

до всіх осіб, які не беруть або більше не беруть безпосередню участь у бойових діях, незалежно від того, чи була їхня свобода обмеженою. Такі особи мають право на повагу до своєї особистості, честі, переконань та релігійних звичаїв, а також за будь-яких обставин вони повинні бути об'єктами гуманного поводження без будь-якої дискримінації.⁹⁶⁵ Додатковий протокол II розширює перелік заборонених дій «в будь-який час і в будь-якому місці»:

- (а) посягання на життя, здоров'я та фізичне або психічне благополуччя людей, зокрема вбивства, жорстоке поводження, таке як катування, калічення або будь-яка форма тілесних покарань;
- (б) колективне покарання;
- (в) взяття в заручники;
- (г) терористичні акти;
- (д) посягання на особисту гідність, зокрема нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження, згвалтування, примушування до проституції та будь-яка форма непристойного посягання;
- (е) рабство та работоргівля у всіх їх формах;
- (є) грабіж;
- (ж) погроза вчинення будь-яких вищезгаданих дій.⁹⁶⁶

Ці основні гарантії гуманного поводження до осіб, які не беруть безпосередню участь у бойових діях, є частиною звичаєвого МГП, що застосовується в міжнародних збройних конфліктах.⁹⁶⁷

3. Спеціальний захист для дітей

Досвід показує, що діти, які постраждали від міжнародних збройних конфліктів, особливо піддаються ризику роз'єднання з їхніми сім'ями, вербуванню як дітей-солдатів, або зазнають інакшої як фізичної, так і психологічної шкоди. Тому в Додатковому протоколі II передбачено, що, якщо необхідно для їхнього захисту, діти повинні бути тимчасово вивезені з зони бойових дій на більш безпечну територію держави, коли це можливо, за згодою батьків чи інших опікунів. У будь-якому разі евакуйовані діти повинні супроводжуватися особами, відповідальними за їхню безпеку та добробут. Необхідно вживати всіх відповідних заходів для спрощення процесу об'єднання сімей, які тимчасово розлучені, а тим часом діти повинні отримувати освіту відповідно до побажань своїх батьків або інших осіб, відповідальних за їхній догляд. У жодному разі діти віком до 15 років не можуть бути завербовані до

965 ДП II, Ст. 4(1).

966 ДП II, Ст. 4(2).

967 ЗМГП, Норми 87–105.

збройних сил або збройних груп, або отримувати дозвіл на участь у бойових діях. Крім того, за дітьми, які були захоплені після безпосередньої участі у бойових діях, що суперечить цій забороні, залишається право на спеціальний захист, що надається дітям за МГП.⁹⁶⁸

→ Інформацію про заборону вербування дітей відповідно до права прав людини див. у Розділі І.4.б. вище.

4. Заборона примусового переміщення

Примусове переміщення частин цивільного населення стало повторюваною проблемою в міжнародних збройних конфліктах. Оскільки ці процеси часто описуються як «етнічні чистки», такі примусові переміщення зазвичай кореняться в політиці етнічної або расової ненависті; вони, як правило, супроводжуються найбільш шокуючими звірствами, починаючи від систематичних згвалтувань, розкрадань та вбивств до відкритого геноциду.⁹⁶⁹ Зайве говорити, що майже у всіх випадках гуманітарні наслідки примусових переміщень населення є катастрофічними. Тому Додатковий протокол II забороняє сторонам конфлікту видавати накази про примусове переміщення цивільного населення з причин, пов'язаних з конфліктом, якщо тільки це не вимагається для встановлення безпеки цивільних осіб, або з військових міркувань.⁹⁷⁰ Зрозуміло, що ця заборона не покликана запобігати добровільному руху цивільного населення або окремих цивільних осіб, які намагаються уникнути небезпек зони бойових дій чи з якихось інших причин,⁹⁷¹ а також не охоплює примусові переміщення з причин, не пов'язаних зі збройним конфліктом, таких як примусова евакуація з територій, постраждалих від стихійних лих.⁹⁷² У тих виняткових випадках, коли примусове переміщення на території дозволено, слід вживати всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб цивільному населенню були надані задовільні умови притулку, відповідний рівень гігієни, здоров'я, безпеки та харчування.⁹⁷³ Додатковий протокол II також передбачає, що цивільні особи не можуть примусово залишати «свою власну тери-

968 ДП II, Ст. 4(3).

969 Конфлікти в колишній Югославії (1991-1999) та геноцид в Руанді (1994 р.) є задокументованими прикладами такої політики.

970 ДП II, Ст. 17(1); ЗМГП, Норма 129 Б.

971 Y. Sandoz, C. Swinarski, B. Zimmermann (eds), *Commentary on the Additional Protocols*, op.cit. (note 186), para 4851.

972 Y. Sandoz, C. Swinarski, B. Zimmermann (eds), *Commentary on the Additional Protocols*, op. cit. (note 186), para 4855.

973 ДП II, Ст. 17(1); ЗМГП, Норма 131.

M. Di Lauro/Getty Images/ICRC

Центр фізичної реабілітації МКЧХ в Наджафі (Ірак), 2014 р. Батько й син чекають огляду.

торію» з причин, пов'язаних з конфліктом.⁹⁷⁴ Загалом, це означає, що цивільні особи не можуть бути вигнані з національної території держави-учасника конфлікту, як це траплялося з трагічними наслідками в низці міжнародних збройних конфліктів.⁹⁷⁵ У ситуаціях, коли велика частина території контролюється повстанською стороною, ця заборона могла б, безсумнівно, тлумачитися так само, як і заборона на вигнання цивільного населення з таких районів.⁹⁷⁶

5. Вантажі допомоги у міжнародних збройних конфліктах

Договірне МГП, що регулює гуманітарну допомогу в ситуаціях міжнародного збройного конфлікту, не настільки розвинене, як право, що регулює міжнародні збройні конфлікти. Тим не менше, як і в ситуаціях міжнародного збройного конфлікту, звичаєве та договірне МГП, що регулюють міжнародні збройні конфлікти, забороняють використання примусового голодування цивільного населення як методу ведення війни⁹⁷⁷ та зобов'язують кожну зі сторін конфлікту дозволити,

974 ДП II, Ст. 17(2).

975 Наприклад, навесні 1999 року було здійснене витіснення з Косово до Албанії та колишньої Югославської Республіки Македонії приблизно 800 000 етнічних албанців югославськими силами.

976 Y. Sandoz, C. Swinarski, B. Zimmermann (eds), *Commentary on the Additional Protocols*, *op. cit.* (note 186), para 4859.

977 ДП II, Ст. 14; ЗМГП, Норма 53. Див. також Главу 3.ІІ.2.в.

а також сприяти поставкам партій гуманітарної допомоги для цивільних осіб, які потребують постачання товарів, необхідних для їхнього виживання.⁹⁷⁸ Більш конкретно Додатковий протокол II вказує: «якщо цивільне населення зазнає надзвичайних страждань через недостатнє забезпечення істотно важливими для виживання запасами, такими як продовольство й медичні матеріали, то, за згодою зацікавленої Високої Договірної Сторони, проводяться операції з надання допомоги цивільному населенню, що мають виключно гуманітарний і неупереджений характер і проводяться без якої б то не було дискримінації»⁹⁷⁹.

Як спільна стаття 3, так і Додатковий протокол II також передбачають, що неупереджені організації з надання допомоги, такі як МКЧХ або національні товариства, можуть запропонувати виконувати свої традиційні функції для підтримки жертв збройного конфлікту.⁹⁸⁰ Гуманітарні операції з надання допомоги неминуче потребують згоди держави з територіальною юрисдикцією. Ця вимога може виявитись проблематичною, особливо там, де постачання гуманітарної допомоги призначене для території під контролем повстанської сторони конфлікту. Тим не менш, сьогодні будь-яка свавільна відмова уряду дозволити постачання неупередженої гуманітарної допомоги своєму населенню в таких районах, імовірно, повинна розглядатися як незаконна, не лише в контексті звичаєвого МГП, але також за правом прав людини.⁹⁸¹

Дізнатися більше (Окремі питання, що виникають у контексті міжнародних збройних конфліктів)⁹⁸²

- Jan Willms, “Without order, anything goes? The prohibition of forced displacement in non-international armed conflict,” *IRRC*, Vol. 91, No. 875, December 2009, pp. 547–565.
- ICRC, *Enhancing Protection for Civilians in Armed Conflict and Other Situations of Violence*, ICRC, Geneva, 2012, 90 pp.
- “Civilians,» webpage, ICRC. Доступ за посиланням: <https://www.icrc.org/en/war-and-law/protected-persons/civilians> Також російською мовою: <https://www.icrc.org/ru/what-we-do/protecting-civilians>.

978 ЗМП, Норми 55 та 56.

979 ДП II, Ст. 18(2).

980 ЖК I–IV, Спільна ст. 3(2); ДП II, Ст. 18(1).

981 ЗМП, коментар до Норми 55.

982 Усі документи МКЧХ доступні за посиланням: www.icrc.org

Як закон захищає під час війни?

- Справа № 153, МС ООН, *Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки* (російською мовою Справа № 130).
- Справа № 164, Судан, Доповідь Слідчої комісії ООН щодо Дарфуру (російською мовою Справа № 138).
- Справа № 274, Збройні конфлікти в Сьєрра-Леоне, Ліберії та Гвінеї (1980–2005 рр.) (російською мовою Справа № 224).
- Справа, Резолюція Ради Безпеки ООН щодо конфлікту в Сирії (доступно лише в Інтернеті).